

Aleš VRBATA

António Ferro – mezi Mussolinim a Salazarem

António Ferro byl novinář a modernista a jeden z předních intelektuálů Salazarova Portugalska. V mládí patřil ke generaci fascinované vizemi a novátorským politickým stylem Benita Mussoliniho a jako futurista volal po spojení umění a politiky, po charismatickém národním vůdci Mussoliniho stříhu, který, jak věřil, by jeho vlast vyvedl z letargie. Později tyto vize Portugalsku zprostředkovával zahraničními reportážemi a interview a nepřímou tak přispíval ke vzniku a růstu domácí fašizující pravice. Ferrový futuristické vize však začaly doznávat obratu v okamžiku, kdy se setkal se Salazarem. Ten jej postavil do čela orgánu, který měl řídit propagandu režimu Nového státu (*Estado Novo*), tj. SPN (*Secretariado da Propaganda Nacional*, 1933). Mladistvou vizí *à Mussolini* tak začala nahrazovat propaganda tradičních národních hodnot *à Salazar*. Z Ferrový mussoliniovské vize a kulturního revolucionismu se tak pomalu stával Zúquetův „*more sober modernism*“ či „*more balanced nationalism*“.¹ Ferro nikdy nijak výrazně s radikální a fašizující pravíci (tu v Portugalsku nejlépe představoval Rolão Preto a jeho národní syndikalismus i fašizující umělci jako byl António Pedro)² nespolečně pracoval. Naopak jej lze zařadit do početné kategorie portugalských intelektuálů a odborníků, kteří na počátku

¹ José Pedro ZÚQUETE, *In search of a new society. An intellectual between modernism and Salazar*, Portuguese Journal of Social Science 4, č. 1, 2005, s. 39–58.

² Francisco Rolão Preto (1893–1977) v roce 1976 poskytl rozhovor historikovi João Medinovi. V tomto rozsáhlém interview se oba věnují Salazarovi, jeho politické filosofii, Maurrasovi, francouzské maurrasiánské pravici a její inspiraci pro Salazarův režim i pravici radikální (tj. Mussolinimu a jeho vlivu na Rolão Preto). Stejně tak se velká pozornost věnuje otázce formy režimu (monarchie – republika) apod. Nicméně nic nenasvědčuje tomu, že by Ferro a Rolão Preto byli spojenci. Preto tu dokonce vyjadřuje přesvědčení, že Ferro byl mimořádně inteligentní salazarista, ba dokonce spoluautor filosofie režimu *Estado Novo* a intelektuálně Salazara převyšoval. Připomeňme, že původně byl Rolão Preto členem konzervativně pravicové a monarchistické formace *Integralismo Lusitano*, později ji společně s Albertem de Monsaraz (pod Mussoliniho vlivem) opustil a založil fašizující *Movimento Nacional-Sindicalista* (N/S), hnutí jinak známé jako Modré košile (*Camisas Azuis*). Narodil od jiných členů N/S Rolão Preto odmítl vstup do struktur salazarismu a na počátku 30. let odešel do exilu. Viz João MEDINA, *Salazar e os fascistas*, Lisboa 1978.

30. let přešli z pozic radikální pravice na pozice Oliveiry Salazara, respektive vstoupili do Národního svazu (*União Nacional*), a tím výrazně přispěli jednak k likvidaci napětí mezi radikální a tradiční pravici a pak k marginalizaci první z nich. I když se Ferro v průběhu 30. let nemussoliniovské politice svého vůdce přizpůsobil a dal se k dispozici Salazarově tradicionalismu, fašistická filosofie *joie de vivre* jej nikdy úplně neopustila. Paradoxně pak působí jeho minimální angažovanost ve fašistických hnutích domácích i zahraničních. Jeho kariéra má aspekt nejen osobní, ale také vypovídá i o velmi omezených možnostech fašizující pravice v Portugalsku ve srovnání s tradiční pravici. Z celoevropského hlediska Ferro spadá do široce rozptýleného proudu západoevropských intelektuálů, pro které byl fašismus ideálním spojením umění a politiky. Jejich společným jmenovatelem je nepochybně politická vize budoucí Evropy, evropského „nového člověka“ a silný náboj iracionalismu, který Evropu naposledy prostoupil v době romantismu. V Portugalsku do tohoto proudu spadají jen o něco málo mladší vrstevníci Salazarovi (Francisco Rolão Preto, Homem Cristo Filho, António Pedro či Alberto de Monsaraz aj.), kteří sice na dobový požadavek národní regenerace přistoupili, ale narozdíl od tradicionalistů odmítli nostalgický obrat k národní mytologii (*sebastianismo*) nebo ožívování instituce tradiční monarchie (*integralismo, miguelismo*). V Portugalsku se tedy mezi intelektuály a umělci konstelovala situace podobná té francouzské – i tam se vůči doktrínám tradicionalistickým (Charles Maurras, *l'Action française*) postupně vymezovali mladší hlasatelé fašistické kulturní revoluce, tj. mýtu nového počátku, který by Evropu vyvedl z iluzorních hodnot roku 1789 (Robert Brasillach, Louis-Ferdinand Céline, Georges Valois nebo Pierre Drieu La Rochelle).³ Narozdíl od nich však Ferrovi chybí nesmiřitelnost a krátce po prvním interview se Salazarem přistupuje na kompromis a začíná se Salazarem spolupracovat na politickém projektu *Nového státu*. V prvních letech této spolupráce bude věřit, že se mu podaří předsedovi rady ministrů zprostředkovat kouzlo mussoliniovského modelu, provést kulturní revoluci a realizovat spojení politiky a umění (koncept, který sám označoval jako politiku ducha: *política do espírito*).

Počátky: Ferro a futurismus

António Ferro stále vyvolává velkou pozornost historiografů portugalských i zahraničních.⁴ Je jednou z výrazných postav portugalských politických a kultur-

³ K porozumění filosofii těchto fašizujících literátů a jejich srovnání doporučuji knihu Tarno KUNNAS, *Drieu La Rochelle, Céline, Brasillach. La tentation fasciste*, Paris 1972.

⁴ Dokladem je i vynikající sborník vydaný v Brazílii a Portugalsku, viz António PINTO – Francisco PALOMANES (org.), *O Corporativismo em Português*, Rio de Janeiro 2008 (Lisboa 2009). Zájem brazilský není nijak překvapivý. Ferrova SPN aktivně spolupracovala s obdobným orgánem varguistického *Estado Novo* – DIP (*Departamento de Imprensa e Propaganda*) – a jeho ředitelem Lourivalem Fontesem. Oba orgány hrály klíčovou roli při podpisu luso-brazilské dohody (4. září 1941 v Rio de Janeiro), kterou se spolupráce obou režimů ještě prohloubila.

ních dějin první poloviny 20. století. Ve veřejném životě své země působil bez přerušení prakticky celých 40 let a ovlivnil tak jak domácí, tak i zahraniční politiku, intelektuální i umělecké proudy a portugalskou žurnalistiku. Jako modernista usiloval o otevření konzervativního Portugalska moderním vlivům z ciziny. Ferro byl (v první polovině svého života) stoupencem radikálních společenských změn, jak je hlásal futurismus a italský fašismus.⁵ To byl patrně také důvod, proč dával přednost působení v cizině; tam byl mnohem blíže své (utopické) futuristické vizi Portugalska a Evropy. V tomto ohledu se podobal i jiným portugalským intelektuálům-vizionářům (např. Homem Cristo Filho),⁶ kteří se se svými vizemi setkávali spíše v cizině než doma. Ferro je do značné míry symptomatickou postavou své doby podobně jako Oliveira Salazar, Marcello Caetano, Rolão Preto, Álvaro Cunhal a jiní. Právě z tohoto hlediska se tu na něj pokusíme podívat, tj. jako na postavu, která zrcadlí rozpory své doby a své země, která si jich je do jisté míry vědoma a bojuje s nimi. Na počátku novinářské kariéry Ferro přináležel k ideovému proudu, který lze označit za „radikální pravici“. Myslím, že na něj bez váhání můžeme vztáhnout Agathonovu charakteristiku mladých francouzských studentů, tj. generace narozené v 90. letech 19. století, která do nového století vstupovala s filosofií „*l'action pour l'action*“⁷ a která si za své mentory zvolila Maurice Barrèse a Henri Bergsona. Tato generace byla později nejsilněji inspirována italským fašismem a futurismem. Nejvýraznějším hnutím, které v Portugalsku tímto směrem ukazovalo, byl národní syndikalismus (*nacional-sindicalismo*, N/S) Rolão Preta, inspirovaný italskou zkušeností. Italský model měl jistě svou přitažlivost i pro konzervativně pravicového Oliveiru Salazara (na fotografiích pořízených v jeho pracovně zhlédne-

⁵ Zde se nejedná o iberský „katolický fašismus“ (ten byl sice inspirován Mussoliniho fašismem, ale Duceho antikatelické postoje se na Iberském poloostrově staly překážkou naprostého přijetí „italského modelu“). Iberští fašisté však ve svém tradicionalismu Mussolinimu k dobru připsali jeho spojení s monarchií Viktora Emanuela III. (tj. monarchií jako tradiční institucí staré Evropy).

⁶ Homem Cristo Filho (1892–1928), dle řady historiků (např. João Medina) jediný autentický portugalský fašista. Byl synem militantního novináře a polemika Francisco Homem Cristo. Již v mládí se podobně jako Ferro stal vyznavačem sidonistického a později mussoliniovského kultu. Působil zejména mimo Portugalsko a podporoval ideu mezinárodního latinského/mediterránního fašistického hnutí. K detailnějšímu studiu viz Cecília BARREIRA, *Homem Cristo Filho. Algumas considerações em torno do seu percurso ideológico-político*, in: *O Fascismo em Portugal*. Actas de Colóquio realizado na Faculdade de Letras de Lisboa em Março de 1980, Lisboa 1982, s. 175–185. Barreira ve svém článku zastává tezi, že Homem Cristo Filho (který působil vesměs v cizině a zejména ve Francii) byl vyslancem sidonismu v Paříži.

⁷ AGATHON [Henri MASSIS – Alfred de TARDE], *Les Jeunes Gens d'Aujourd'hui*, Paris 1913. Slavná publikace mapující životní filosofii pařížské univerzitní mládeže těsně před první světovou válkou. Jedno z prvních děl velkého představitele francouzské tradicionalistické pravice Henri Massise. Do téže generace patřil například i Salazarův následník Marcello Caetano a v mládí představitel tzv. druhé generace *Integralismo Lusitano* (portugalský derivát *l'Action française*) a zakladatel listu *Ordem Nova*. Podtitul tohoto periodika (příliš dlouhý, aby tu mohl být citován) svědčí o tom, že Caetano a Massis byli vyznavači téže politické filosofie, která se však s ideálem splynutí umění a politiky nikterak nekryla. Fascinace Barrèsem, Bergsonem či Maurrasem se nevztahuje jen na francouzskou mládež. Portugalské intelektuální elity byly frankofonní a všechny tři uvedené autory četly v originále. Inspirace jimi je u nich zřejmá.

me i Duceho portrét), nicméně ten byl založením i vzděláním katolíků a monarchista inspirovaný sociálním učením církve a italský model nejednou označil za „*ateistický césarismus*“.⁸ Salazarova konzervativní doktrína (*salazarismo*) i konkrétní politika, které tak nadchly francouzské tradicionalistické intelektuály maurasiánské provenience, naopak naznačují, že Salazar měl v úmyslu se od italského fašismu distancovat. V době institucionalizace *Estado Novo* (1932–1933) již byla radikální pravice italského stříhu spolehlivě eliminována a mnozí její příslušníci vstupovali do struktur salazarismu. Stejný krok udělal i Ferro. Portugalská konzervativní pravice tak na počátku 30. let spolehlivě asimilovala pravici radikální.

Dnes je postava Antónia Ferra spojována s obrazem velkého propagátora salazarismu. To by nás nemělo příliš překvapovat. Jistě se o něm dá psát jinak než jen jako o řediteli SPN, ale Ferro tuto funkci vykonával po řadu let, a to ze zřetele pouštět nemůžeme. Ostatně v samotném Portugalsku je i dnes vnímán primárně tímto prizmatem. Chceme-li mu lépe porozumět, je nezbytné jej chápat v dějinném kontextu – lépe v kontextu evropském než jen portugalském – a rozlišovat několik fází jeho tvorby a politiky (spojení politiky a umění u něj trvalo takřka celoživotně): 1) *fáze futuristická* (až do roku 1919 – to je rok, kdy definitivně padne projekt sidónismu), 2) *fáze fašistická* (1919–1933), během níž se u Ferra stále silněji prosazuje vliv italského fašistického modelu (D’Annunzio, Mussolini), 3) *salazaristická fáze* (1933–1949), kdy Ferro působí jako ředitel SPN a je přímo podřízen Oliveira Salazarovi (tehdy jeho futuristicko-fašistická vize spojení umění a politiky ustupuje pragmatismu a konzervatismu Salazarovy politiky), 4) *závěrečná fáze* (1949–54), kterou Ferro prožije v Bernu, Římě a samotný závěr života v Lisabonu.

António Ferro se narodil roku 1895 ve středu starého Lisabonu, nedaleko *Praça de Comércio*. Evropa i Portugalsko tehdy prožívaly rozporuplnou vlastní přelomu dvou věků. Portugalská monarchie skomírala a iberské společnosti zakoušely nápor sekulárních náboženství, tj. ideologií. Závěr evropského 19. století se vyznačoval mimořádně silným nacionalistickým a imperialistickým nábojem. Ničemu z toho nemohla stará monarchie uniknout. Již od napoleonských válek nebyla její domácí pozice snadná. Odjezd královského dvora do Rio de Janeira (1807) a ztráta Brazílie (1822) odstartovaly století úpadku prastaré instituce. Prestiž monarchie dále výrazně poklesla s událostmi roku 1890, tzv. *Ultimatem*.⁹ Veřejnost si tehdy krok vlády Karla I. vyložila jako nepřijatelný a pokořující důkaz zhoubného

⁸ João Medina v interview s Rolão Pretoem, viz J. MEDINA, *Salazar e os fascistas*.

⁹ Dokument, který tehdy vládě Karla I. (ta měla v úmyslu sjednotit portugalská jihoafrická teritoria dle tzv. *Růžové mapy*, fakticky šlo o projekt spojení území dnešní Angoly a Mozambiku – tj. včlenění území dnešního Zimbabwe, Zambie a částečně Botswany a Malawi v jeden útvar spojující západní a východní africké pobřeží) doručila londýnská vláda a který v portugalské společnosti vyvolal krizi právě pět let před Ferrovým narozením. Dokumentem Londýn portugalské monarchii vnutil svou politiku a donutil ji rezignovat na ambiciózní projekt *Růžové mapy*. Portugalská vláda podmínky akceptovala a monarchii to posunulo ještě blíže zániku.

vlivu monarchie na osud země.¹⁰ Republikáni se tehdy chopili role proroků a budoucích vítězů, věřili zemi novou zářnou budoucnost a pomalu se proměnili ve skutečnou vlasteneckou sílu s posláním zemi obrodit a vrátit jí velikost. Za 20 let, 5. října 1910, republikánské síly úspěšně svrhly monarchii a nastolily první portugalskou republiku.

V prvních letech nového režimu se mladý Ferro sblížil s literární avantgardou. Do země začaly pronikat moderní umělecké proudy a především futurismus. Ten už měl za sebou úspěšné tažení po celém evropském kontinentu; v roce 1909 vyšel v pařížském *Le Figaro* Marinettiho *Futuristický manifest* a jeho myšlenky začaly zaplavovat i Iberský poloostrov.¹¹ Ferro se nadechl pro ideál futuristické kulturní revoluce v tom smyslu, jak jej chápali a vnímali nejen italsí futuristé, ale i futurismem ovlivnění stoupenci D'Annunzioví či Mussoliniho.

Filippo Tommaso Marinetti byl Ital, ale narodil se (1876) a vyrostl v egyptské Alexandrii a snad právě proto byl vychován v duchu vypjatého nacionalismu (italské království vzniklo nedlouho před jeho narozením roku 1861). Hlavní témata, která se později stala základem futurismu, spočívala v kultu pokroku, mechanizace, rychlosti, dynamiky a vitality. Po návratu do vlasti se Marinetti usadil v nejprogresivnějším městě království – v Miláně. S publikováním začal roku 1900 a sklízel úspěchy – především jako básník. Publikoval i ve francouzském tisku a v roce 1905 založil vlastní periodikum *Poesia*. Protože se chtěl rozejít s italským provincialismem, vydával zde články v italštině, francouzštině i němčině. V roce 1908 se začal obírat myšlenkou vlastní myšlenkové školy. Uvažoval o třech názvech: „*futurismo*“, „*dinamismo*“ a „*elettricismo*“. Poslední dvě označení by snad povaze hnutí odpovídala lépe, ale z hlediska politiky, ideologie a propagandy byl „*futurismus*“ označením mimořádně účinným. Svět stál na prahu nového století v očekávání lepší budoucnosti a v méně rozvinutých zemích (Rusko, Itálie či Portugalsko) působil futurismus přirozeně silným vlivem.

Vstup futuristů na evropskou kulturní scénu byl hlučný – měl odpovídat nástupu strojů, mechanizace a nových technologií. Hned zpočátku měl politický aspekt. Již první futuristické *soirée* se dá bez přehánění považovat za úvod k D'Annunziovu dobrodružství ve Fiume (dnes Rijeka) – byl 12. leden 1910 a v divadle *Rosetti* (v tehdy ještě rakouském Terstu) došlo k nepokojům, na nichž se podíleli i futuristé. O měsíc později se podobná manifestace konala v *Teatro Lírico de Milano*. Kulturní podnik skončil výtržnostmi, při nichž se volalo „*At' žije válka! Pryč s Rakouskem!*“ Marinettiho kulturně-politické hnutí ovšem sklízelo úspěch;

¹⁰ Téma skvěle zpracované v soudobé monografii, viz Maria Teresa PINTO COELHO, *Apocalypse e regeneração. O Ultimatum e a mitologia da Pátria na literatura finissecular*, Lisboa 1996.

¹¹ Portugalská kulturní scéna byla výrazně obohacena, ale republikánskému režimu se nedařilo – období jeho existence se vyznačovalo velkou nestabilitou, korupcí a růstem nespokojenosti. Nemalá část kdysi idealistické republikánské mládeže se chopila ideálu obrozené monarchie, jiná se o něco později vzhledla v Mussoliniho „italském modelu“. Ferro se roku 1915 zúčastnil založení futuristického časopisu *Orpheu* a včlenil se tak mezi osobnosti jako byl Fernando Pessoa nebo Almada Negreiros.

v únoru 1910 se k němu přidali výtvarníci (*Technický manifest futuristických výtvarníků*) podepsali Umberto Boccioni, Carlo Carrà, Luigi Russolo, Giacomo Balla a Gino Severini).¹² Jejich východiska i program odpovídaly Marinettiho myšlení. Symbolem futuristů se staly dva dopravní prostředky nového věku: automobil a letadlo.

Futurismus podobně jako např. surrealismus usiloval o radikální rozchod s minulostí. Odmítal udržovat a chránit památky, protože modernímu městu bránily v životě – komplikovaly dopravu a dusily městský život. Řím byl pro futuristy nenáviděné – a často mrtvé – město. Podobně Benátky, které se měly opět stát válečným přístavem a obchodním centrem. Futuristé pěstovali „modernománii“, tj. vizi průmyslové a mechanizované společnosti i nových technologií, jejíž součástí byla i postava futuristického hrdiny. Marinettiho *Mafarka il futurista* se až nápadně podobá Nietzscheho nadčlověku. Futuristický hrdina umí čelit nebezpečí již od útlého věku. Marinetti navrhuje nejrůznější inovace školní výuky, během níž by děti byly opakovaně vystavovány nepředvídatelnému fyzickému nebezpečí: požárům, povodním, zhroucením zdí a stropů a jiným katastrofám. Marinetti oslavuje boj, je nadšeným zastáncem války. Itálii vidí jako významnou a klíčovou zemi budoucí Evropy. Proto by však měl italský národ objevit svou pravou identitu a zbavit se rakouského jha i jha katolické církve, měl by osvobodit Terst a dohnat silnější a pokrokovější národy. Futurismus tedy nebyl jen literárním či uměleckým hnutím, ale především projektem nové lidské a kulturní existence, kulturně-politickým hnutím, které mělo radikálně revolucionizovat všechny oblasti života společnosti.

Filippo Tommaso Marinetti a futurismus měli na další dějiny Itálie mimořádně velký vliv. Jeho vystoupení předcházelo vystoupení D'Annunziou a Mussoliniho a vycházelo z teze, která je vlastní i fašismu a kterou najdeme i u Ferra: spojení politiky a umění. Marinetti stál u zrodu „italského modelu“, který okouznil nejen iberské vizionáře, ale působil i v Latinské Americe a Francii¹³ (model, který sice nesehrával roli dominantní, nicméně svou roli měl). Marinetti a Duce četli podobné autory – Karla Marxe, Friedricha Nietzscheho či Georgese Sorela a oba absolvovali posun od socialismu k fašismu. Partneři se z nich ale nestali. Marinetti jako futurista považoval monarchii za anachronismus, a tak v něm sblížení Mussoliniho s monarchií (Mussoliniho fašistický stát se fakticky realizoval za monarchie

¹² V roce 1911 se přidali hudebníci a sochaři, později se stejným směrem vydali kinematografové, architekti a nakonec i ženy (*Manifest futuristické ženy*). Po roce 1910 nabylo hnutí celoevropského rozměru. V letech 1910–1914 se pořádaly futuristické výstavy v Londýně, Berlíně, Bruselu, Hamburku, Amsterdamu, Haagu, Mnichově, Frankfurtu, Vídni, Budapešti či Drážďanech.

¹³ Za všechny stačí zmínit Georgese Valoise, odpadlíka od *Action française*. Ten pod Mussoliniho vlivem v roce 1925 založil první francouzskou fašistickou ligu *Le Faisceau*. Je jedním z mladší generace maurrasiánů, která však po Mussoliniho vystoupení začala Maurrasovi vyčítat přílišný intelektualismus, nedostatek revolučního náboje a vůdcovských kvalit (podobné výtky zaznívaly i z řad portugalské radikální pravice na adresu Oliveiry Salazara). Valoisova politická kariéra však byla jen epizodická (*Le Faisceau* bylo rozpuštěno již roku 1928). Za Vichy se aktivně zapojil do protinacistického odboje, aby v únoru 1945 zemřel v nacistickém koncentračním táboře Bergen-Belsen.

Viktora Emanuela III.) vyvolalo podezírání a odstup a od pochodu na Řím (1922) se raději distancoval. Když se Mussolini dostal k moci, jeho režim modernitu stále vyžadoval, ale už šlo o modernitu klidnou a umírněnou. „Permanentní revoluce“ futuristů již nebyla žádoucí. Ti sice místo v novém režimu nakonec našli, ale nešlo o nic exkluzivního.

V jednom ze svých článků Ferro konstatuje, že „normální zdravý člověk nemůže duchu své doby uniknout“.¹⁴ Jeho kariéra toto konstatování potvrzuje. Atmosféra počátku 20. století se od jiných historických období výrazně liší a na Ferrovi se měla zásadním způsobem odrazit. Po dlouhém 19. století, po ohromném průmyslovém a populačním růstu, po časech revoluční víry v lepší společnost, univerzální svobodu a pokrok přichází 20. století a s ním spojené nejistoty. Západ se začal jen pozvolna osvobozovat od mnoha iluzí.

„Nová“ modernita se vyznačuje jakousi vykořeněností. Chybí jí jistoty – absolutní referenční rámec tradičních životních hodnot, starých filosofii a náboženství. Navíc se s každou revolucí v dopravě a komunikaci (vrchol se v tomto smyslu dostavil během prvních 30 let 20. století) mění její životní rytmus. Život je stále rychlejší a svět a společnost jsou vystaveny neustálým změnám. Symbolizuje takový stav konec dosavadních hodnot a očekávání s nimi spojených? Někteří – a avantgardní umělecké proudy sem patří – si přesto osvojí nadšenou víru ve společenskou proměnu a svou dobu nechápou jako konec. Do zrychleného tempa své doby neprojektují apokalyptickou vizi zániku (Maurras, Spengler aj.), ale naopak vizi nového začátku, víru v nástup nové dějinné epochy. V této perspektivě Marinetti hovoří o „náboženství rychlosti, novosti, optimismu a originality“. Pro futuristy bylo odmítnutí dekadentní, sterilní a inertní kultury něčím přirozeným. Stará kultura už podle nich neodpovídá vitalitě moderního světa. Požadují kulturu, která by se obracela k mládí a budoucnosti. Jsou přesvědčeni, že nová doba takovou kulturu vyžaduje. Futurismus proto nevolá po vzpouře jen na poli vědy, literatury a umění. Futuristická revoluce se má dotknout všech společenských sfér a celého života. Cílem je tedy kulturní revoluce. Proměna hodnot, idejí a zvyků má vést k „novému člověku“, k „novému řádu“, k dynamické a energické modernitě. Futuristé předpokládají, že se nová doba bude vyznačovat touhou po činu a nebezpečí, očekávají příchod nových heroických, nekonformních generací. Toto poselství bylo revoluční a přirozeně se stalo terčem ostrých útoků konzervativců. Současně však mělo silný vliv na některé evropské umělecké avantgardy. V této době vzniká britské hnutí *Vortex* i portugalský modernismus, tak jak jej představuje lisabonský literární časopis *Orpheu* (1915) či *Portugal Futurista* (1917). Především *Orpheu* měl na Ferrovi nemalý vliv. Spojení s touto skupinou ukazuje na jeho brzké přijetí modernistické vize. Futuristé si jako cíl vytyčili svržení etických a jiných kánonů. Vizi nové historické epochy spojovali s kultem rychlosti a techniky na straně jedné a s rozchodem s dosavadní překonanou muzejní kulturou minulosti na straně druhé. Symbolem staré a přežití doby jim byl průměrný snobský měšťák – ztělesnění

¹⁴ António FERRO, *Diário de Notícias*, 5. květen 1929, s. 2.

staré a sterilní mentality. Pro modernisty se stal tento průměrný Evropan symbolem nepřítele, který má být zničen a vykořeněn. Ve 20. letech si Ferro předsevzal, že vyvede Portugalsko z úpadku a dodá mu sil právě prostřednictvím futurismu. Byl přesvědčen, že jen tak jeho země dokáže čelit výzvám nového století. Ferrova kritika portugalského úpadku nebyla ve skutečnosti ničím novým. To, co bylo nové, byl požadavek na regeneraci národa a vlasti, a to ne ve jménu minulosti (jako tomu bylo v případě *Integralismo Lusitano*), ale ve jménu budoucnosti. Proto byl Ferro ochoten opomenout význam a velikost některých velkých postav portugalských dějin. Ferrův nacionalismus – podobně jako nacionalismus jeho modernistických kolegů – byl součástí širšího proudu nového nacionalismu: modernistického nacionalismu. Jestliže tradiční nacionalismus stavěl na minulosti a chtěl tak čelit překotným společenským změnám, modernistický nacionalismus svůj *raison d'être* našel právě v tomto podnětu a svůj zrak upínal k dynamické budoucnosti. V případě Portugalska to mělo znamenat budování „*vlasti nanovo*“¹⁵ a dále, jak zdůrazňuje Almada, vlasti, která by byla „*naprosto portugalská a zcela soudobá bez jakéhokoli spojení s minulostí*“.¹⁶ Tuto filosofii si osvojil i Ferro.

Vitalita Ferrova světového názoru nebyla slučitelná se společenským systémem, který považoval za osláblý a úpadkový a který se podle jeho názoru až příliš spoléhal na byrokracii. Odmítnutí vlády politických stran bylo ve futuristickém způsobu vnímání společnosti konstantou a patrné je zejména v Marinettiho díle *Democracia futurista*. Marinetti tu předložil celou sérii politických idejí, s nimiž se ztotožňovali i jeho portugalská kolegové. Idea takového typu politiky v části portugalského intelektuálního spektra převažovala už v době, kdy Ferro spolupracoval se sidónistickým tiskem.

Ferrův romantický pohled na politiku vyplýval z jeho přesvědčení, že politika je vznešený ideál, který nelze zaměňovat s malou (stranickou) politikou. U Ferra nelze estetiku a politiku oddělovat – tvoří jeden celek, navzájem se mísí a ovlivňují. V jeho případě se obojí setkalo již v roce 1917; toto ideální spojení (tj. ideál velké politiky) Ferro zahlédl v osobě Sidónia Paise. Osobní se zde kryje s kolektivním – převratem z prosince 1917 Sidónio svrhne republiku, nastolí diktaturu a mladé generaci ztělesní polonáboženský ideál vůdce, osvoboditele, ba vykupitele.¹⁷ Pro Ferra a značnou část mladé generace byla sidónistická diktatura diktaturou

¹⁵ A. FERRO, *O Jornal*, 2. září 1919, s. 3.

¹⁶ Almada NEGREIROS, *Ultimatum futurista às gerações portuguesas do século XX*, in: João Alves das NEVES (org.), *O movimento futurista em Portugal*, Lisboa 1966, s. 89–96.

¹⁷ Podobně jako ve Francii René Rémond, v Portugalsku João Medina provedl klasifikaci domácí politiky pravice – tzv. „*pět lusitánských pravic*“, viz J. MEDINA, *Salazar, Hitler e Franco. Estudos sobre Salazar e a Ditadura*, Lisboa 2000. Sidónismus zde řadí pod kategorii, kterou označuje za „*antiliberalní pravice republikánské formy*“ (do ní řadí např. také salazarismus-marcelismus, resp. *Estado Novo* a řadí se tak mezi historiky, kteří sidónismus považují za předchůdce salazarismu). Sidónismus a salazarismus sice na první pohled mohou připomínat tradici francouzského bonapartismu, ten ale v portugalském kontextu ve skutečnosti paralelu nemá. Jak sidónismus, tak salazarismus jsou ve skutečnosti „*amalgamem*“ ideově neslučitelných skupin. Např. se Sidóniem i se Salazarem spolupracovali monarchisté v naději, že se jim krále nakonec podaří re-

osvícenou, tj. historickým okamžikem, kdy Portugalsko po sta letech úpadku konečně dosáhne vysněného ideálu. A tehdy se ukázalo, že pokusení diktaturou je – nejen ve Ferrově případě, ale také u jiných intelektuálů – součástí obecnější reakce na celý univerzalistický diskurs, jehož počátek leží ve Francouzské revoluci. Futuristé (a to byl jejich společný bod s tradicionalisty) byli zastánci kultury a společnosti, v níž by vůdčí roli hrály elity/kvalita, nikoli masy/kvantita, a nikoli vlády závislé na náladách a předsudcích mas. Nepřekvapí, že v „*kondolenční poznámce*“ portugalské republiky vydané v listu *Imparcial* je Ferrova nedůvěra k masové společnosti tak patrná: „*Davy se hodí leda k odstranění elit.*“ Ferro zde zpochybňuje princip suverenity lidu a odmítá tak univerzalistické principy roku 1789. Modernistická touha tančit do zrychleného rytmu však v Portugalsku narážela na národní mentalitu, tj. na mentalitu nehybnosti a odmítání změn. Ferro se rozhodl pro futuristické ideály a antihistorické postoje především proto, aby Portugalsku pomohl odhodit historickou zátěž, kterou považoval za zhoubnou a anachronickou. Roli minulosti v dějinách své země chápal jako výmluvu a pohodlnost krajanů a od počátku ji odmítal. Toto odmítnutí jej nakonec dovedlo k modernismu – přinejmenším v první části kariéry.

Roku 1921 je Ferrovi 26 let a vydává literární manifest *My (Nós)*. Jeho víra v modernitu se tu potvrzuje. Ferro si dobře uvědomoval, že patří k menšině, jejímž posláním je odrazení průměrné většiny. V manifestu odmítá dobovou společnost. Podobně patrná je jeho fascinace činem a individualismem, který v sobě nese prvky anarchie. Ve stejném duchu v roce 1922 přednáší v Brazílii. Carlos Drummond de Andrade tehdy Ferra jednoznačně označil za „*nezkrotného ducha (...) básníka s děsivou vizí krásy, básníka který ohni umění obětuje vše*“.¹⁸ V Brazílii proti sobě typicky futuristickým způsobem postavil nehybnost minulosti a dynamiku mládí.

Jeho postoj je ještě jasnější v reakci na let Sacadury Cabrala a Gaga Coutinha¹⁹ přes Atlantik. Ferro jej přirovná k původní „*nepublikované verzi Lusovců*“²⁰

staurovat. Všimněme si ryze formálního rozdílu mezi triádou Salazarovou (*Deus, Pátria, Família* – Bůh, Vlast, Rodina) a triádou legitimistickou (miguelismus, respektive integralismus a ve Španělsku karlismus: *Deus, Pátria, Rei* – Bůh, Vlast, Král). *Estado Novo* je velkým amalgamem nejrůznějších proudů a směrů a podobně je tomu v Sidóniově „Nové Republice“ (1917–1918). Paradoxní rys sidónismu naznačuje označení, které Sidóniovi dali integralisté – *presidente-rei* (tj. prezident-král).

¹⁸ Carlos Drummond de ANDRADE, *A alma tumultuosa de António Ferro*, in: António SARAIVA (org.), *O modernismo brasileiro e o modernismo português. Subsídios para o seu estudo e para a história das suas relações*, Porto 1986.

¹⁹ Gago Coutinho (1869–1959) byl portugalský námořník, pilot a historik, který společně se Sacadurou Cabralem roku 1922 podnikl historicky první přelet jižního Atlantiku z Portugalska do Brazílie. Sacadura Cabral (1881–1924) byl letec a důstojník portugalského námořnictva. Oba měli velké zkušenosti jako důstojníci z působení v portugalských koloniích a z bojišť první světové války.

²⁰ J. S. ZÚQUETE, *In search of a new society*, s. 39–58 (přednáška Antónia Ferra s názvem *A Companhia Lucília Simões* v Rio de Janeiro, 24. května 1922). *Lusovci* – zde měl Ferro na mysli velké dílo portugalské renesanční literatury *Os Lusíadas* z pera velkého epického básníka Luíse Vaz de

a označí jej za znovuzrození moderního Portugalska. Toto nadšení je pochopitelné – let mu symbolizuje podstatu modernistického nacionalismu, je to vstup do nové dějinné éry dynamiky, rychlosti a svobody. Cabral a Coutinho jsou tedy pro Ferra vyslanci budoucího věku, předvojem nové doby a stojí v radikálním protikladu k minulosti.

Ve Ferrově pojetí je minulost něčím, co není součástí přítomnosti: „*Minulost mám rád jako sen... ale nedokážu ji přijímat jako realitu.*“²¹ Ferro zde odmítá přijmout (a brát v úvahu) Portugalsko svých předků a starších generací vůbec. Pro italské futuristy modernita „*prolomila genetické spojení s minulostí*“, budoucnost se jim stala výsledkem kreativního voluntarismu člověka, který nepodléhá historickým zákonům, ale naopak jimi pohrdá.

Typickým projevem moderní doby se stane jazz, film a kino – to vše chce Ferro v realitě nové politiky a estetiky využít. Tyto výrazové prostředky mu symbolizují kreativní náboj doby a estetický ideál modernismu. Život a umění zde splývají: „*Věř mi, jen umění umí žít nádherně.*“²² Život od umění nelze oddělit, a tato idea Ferra vede k obrazu nového lidstva. Není tedy překvapením, že politická hnutí, která ono spojení života (života v protikladu k hodnotám minulosti, to, k čemu se hlásila konzervativně orientovaná hnutí, jako např. *Integralismo Lusitano*) a estetiky hlásala, Ferra silně oslovila.

Hledání vůdce

Sidónio Pais byl pro mladého Antónia Ferra oslnivým zjevením národního vůdce a sidónismus obrozením vlasti. To všechno ale trvalo jen krátce – jen do 14. prosince roku 1918. Tehdy byl mladý diktátor zastřelen na *Estação do Rossio* atentátníkem José Júlia da Costou. Ferrova fascinace imponantním Sidóniem začala již v den státního převratu, tj. 5. prosince 1917. Ferro tehdy pronesl projev, v němž cítíme mysticismus, který z vůdce cítil. První vizuální kontakt se Sidóniem proběhl v *Teatro de São Carlos* na konci prosince roku 1917. Po zbytek života si v paměti podržel diktátorovu „sílu gesta“. Další silný moment přišel v lednu 1918 při Sidóniově triumfálním příjezdu na sever země. Prožitek je patrný v člancích, které tehdy psal pro list *O Jornal*. Tuto fascinující zkušenost přerušila vojenská služba a odjezd do Angoly. Tam jej také zastihla zpráva o Sidóniově zavraždění. V dal-

Camões (žil 1524–1580). Toto dílo vznikalo v době vlády legendárního krále Šebestiána (žil 1554–1578), který bude v tomto článku dále připomínán. V češtině viz Luís de CAMÕES, *Lusovci*, Praha 1958. Lusovci, tj. Portugalci, byli za humanismu ztotožňováni s potomky bájněho Bakchova druha Lusa. Poprvé je takto v první polovině 16. století nazval humanista André de Resende.

²¹ J. S. ZÚQUETE, *In search of a new society*, s. 39–58 (přednáška Antónia Ferra *Uma hora com asas* v Teatro Lírico de Rio de Janeiro, 20. června 1922).

²² A. FERRO, *A Arte de bem morrer*, Lisboa 1923, in: J. S. ZÚQUETE, *In search of a new society*, s. 39–58.

ších letech bude Sidóniův obraz hledat v řadě dalších potenciálních „obroditelů“ národa.

Fascinaci Sidóniem vystřídal obdiv k Filomenovi da Câmara.²³ Ferro jej poznal již roku 1918 jako koloniálního guvernéra a v Africe se přátelství mezi nimi upevnilo. Filomeno da Câmara patřil mezi radikální stoupence mussoliniovské politiky a zúčastnil se několika pokusů o státní převrat – především toho z roku 1925 (poslední před osudným převratem z roku 1926) a tzv. převratu Fifiů (*Golpe dos Fifis*) z roku 1927. Filomenovy sympatie k italskému fašismu Ferra značně ovlivnily. Futurismus a fašismus Ferra nikdy úplně neopustily – jestliže futurismu podlehl již jako dvacetiletý mladíček, fašismus mu měl později zprostředkovat Homem Cristo Filho. Nicméně na Filomenův vliv Ferro nikdy nezapoměl – v roce 1954 jej zařadil do panteonu portugalských republikánů bez frýžské čapky. Filomeno zase Ferrovi oplácel psaním předmluv pro některé z jeho knih.

Homem Cristo Filho Ferrovi ztělesnil ideu „latinství“, mezinárodního fašistického hnutí a vizi portugalského impéria. Homem Cristo Filho byl jen o tři roky starší a s Ferrem sdílel řadu společných rysů – neklidnou povahu, volání po národním vůdci, odmítání dosavadního republikánského diskurzu, fascinaci Sidóniem i Mussolinim (pro oba byli tito vůdci příkladem národní politiky). I když se v mnoha ohledech rozcházeli, ve 20. letech se oba zcela odevzdali kauze stržení portugalského veřejného mínění pro mussoliniovský ideál a ideu „latinství“ (původně se to mělo stát základem jimi zamýšlené futuristicko-fašistické kulturní revoluce). O jejich rozdílech nám svědectví podává Ferrova manželka a spolupracovnice Fernanda de Castro. Ta zaznamenala vzájemná pařížská setkání (1925–1926) v tehdejší bydlišti Homem Cristo Filha. Ten tehdy usiloval o založení ligy fašistických států a sjednocení fašistických hnutí ve Středomoří. To byl důvod, proč roku 1924 uspořádal *II. tiskový kongres latinských národů* v Lisabonu (v restauraci Tavares dne 23. února 1924).²⁴ Mytická aureola kolem Homem Cristo Filha vznikla právě na tomto kongresu a přispěli k ní právě a především portugalští nacionalisté. Další ambice Cristo Filha vedly k zorganizování *Kongresu západních národů* (*Congresso das Nações do Ocidente*), který připravoval na duben 1929 v Římě. 12. června 1928 však nedaleko italské metropole zemřel při autonehodě. A tak dle slov Joãa Mediny zemřel „jediný autentický fašista našich dějin, jediný, který čerpal přímo z mussoliniovského fašismu přímo na místě s nadšením a zaslepeností, jak to ostatně potvrzuje jeho činnost i jeho apologetické dílo o Duce“.²⁵

²³ Filomeno da Câmara Melo Cabral (1873–1934) byl námořní důstojník. V letech 1911–1913 byl guvernérem Timoru a od září 1918 generálním guvernérem Angoly. Společně s Raulem Esteves a Sinelem de Cordes vedl hnutí z 18. dubna 1925, byl členem *Partido Republicano Nacionalista* (1924–1927). Po jistou dobu stál v čele významné nacionalistické ligy *Cruzada Nuno Álvares Pereira*. Ferro jej připomíná ve své knize, viz A. FERRO, *Salazar, o homem e a sua obra*, Lisboa 1933, s. 190.

²⁴ Více informací viz J. MEDINA, *Salazar e os fascistas*.

²⁵ J. MEDINA, *Os primeiros fascistas portugueses. Subsídios para a história ideológica dos primeiros movimentos fascistas em Portugal anteriores ao nacional-sindicalismo*, Coimbra 1978, s. 20.

António Ferro tehdy napsal „intimní portrét“ *Homem Cristo Filha* v listu *Diário de Notícias*. Spisovatel, novinář a muž činu tu je vyličen jako „velký *Portugalec, kterého jeho vlast přehlížela*“.²⁶ V roce 1928 je už Ferro plodným autorem, novinářem, spisovatelem a průkopníkem portugalské žurnalistiky – po uměleckém a intelektuálním tréninku mezi modernisty začíná bojovat proti nehybnému, fosilovanému duchu repetitivní, monotónní a inertní portugalské mentality. V roce 1920 vystupuje jako příčinnivý dělník na poli futuristické estetiky.²⁷ Ferro píše do řady novin a časopisů, usiluje o „únos“ Portugalska ze sevření dekadence, o moderní evropskou žurnalistiku. Je předním průkopníkem zahraniční reportáže a interview. Od roku 1920 se v portugalském tisku objevují jeho reportáže prostoupené modernistickým duchem budoucích změn. Pro Ferra bylo odmítnutí demokraticko-parlamentního systému přirozené a stejně tak přirozeným se mu jevilo přijetí autoritářského řešení sidónistického nebo mussoliniovského typu. Právě ono symbolizovalo rozhodnost, sílu, energičnost, které byly v tak ostrém kontrastu s nehybností, pomalostí a neschopností spojovanými s demokracií.

12. září 1919 zahájil italský nacionalistický básník Gabrielle D'Annunzio pochod na Fiume. Opírá se o hrstku veteránů z první světové války, tzv. *Arditi d'Italia*, nastolí autoritativní režim a sám se ujímá role diktátora. Teatrální aktivistický politický styl je příkladnou směsí umění a politiky, který Ferrovi myšlení vyhovuje: římský pozdrav, zpěv hymny *Giovinezza*, černá vlajka (s bílou lebkou a dvěma zkříženými kostmi), černá uniforma (později toto vše Mussolini zredukuje na černou košili), milice (s přilbami), ohnivé slovní projevy, pochody, bankety, významání, koncerty, expanze na nedaleké ostrovy.²⁸

D'Annunziovio dobrodružství skončilo v prosinci 1920, ale Ferro se do Fiume vypravil již na podzim a D'Annunzio mu poskytl interview. Ferro působil jako zvláštní zpravodaj portugalských periodik *O Século*, *Diário de Lisboa* a *Diário de Notícias*; zde vycházely jeho reportáže, které Portugalsko informovaly o dění v Itálii i názory nového diktátora ve Fiume. Ferro se domníval, že D'Annunziovio dobrodružství v Portugalsku vyvolá atmosféru rozjitřeného nacionalismu. Básník-politik-vůdce byl pro Ferra ztělesněním nového typu politiky i – podobně jako v případě Sidóniově – Nietzscheova nadčlověka. Osobní setkání s D'Annunziem pro Ferra nabylo takřka fatálních rozměrů, a tak se místo na právnickou fakultu vydal do Fiume. A opět je svědkem nového typu politiky, přesahu politického do roviny umělecké – právě tento přesah jej fascinuje. Příběh z Fiume má tedy podní-

²⁶ C. BARREIRA, *Homem Cristo Filho*, s. 175–185.

²⁷ Výběrem z důležitých titulů: *Árvore de Natal*, 1920; *Teoria da Indiferença*, 1920; *Colette Willy*, *Colette*, 1921; *Leviana*, 1921; *A Idade de Jazz-Band*, 1922; *A Arte de Bem Morrer*, 1922; *Batalha das Flores*, 1923; *Mar Alto*, 1924; *A Amadora dos Fenomenos*, 1925.

²⁸ Spojené úsilí D'Annunziovio a Mussoliniho je patrné na první pohled – oba podnikají kroky proti mírovým jednáním a *Versailleské smlouvě*, k níž měla Itálie výhrady (nedefinování statutu Dalmácie a Fiume). Budoucí *Duce* vede mezi italskými finančníky a průmyslníky kampaň k výpravě do Fiume a vystoupení proti *Rapalské smlouvě* (22. listopadu 1920) vyjednané mezi Itálií a Jugoslávií, v níž se Fiume uznávalo jako nezávislý stát.

tit Portugalce k tomu aby „*uvedli umění v život*“. Ferro odmítá bezvýraznost a apatii portugalské společnosti a její politické scény. Portugalce viní z ochablosti, nedostatku zájmu a víry a předkládá „italský“ recept spojení politiky a umění, protože jen tak lze portugalské společnosti dodat rychlost, spontaneitu, nadšení a dynamiku. Jen tak se může malá země na břehu Atlantiku konečně osvobodit od minulosti. Jak je vidět, Ferro se s událostmi ve Fiume ztotožnil a stejný typ politiky přál i rodnému Portugalsku. V roce 1922 svou zkušenost shrnul v knize *Gabrielle D'Annunzio a já (Gabrielle D'Annunzio e Eu)*. Během 20. let se soustředil na zpravodajství o autoritářských režimech Evropy (zejména Itálie, Španělsko, Turecko), ale působil i ve Francii.²⁹ V letech 1923–1924 objížděl evropské diktatury a výsledkem těchto cest byla kniha *Okružní cesta po diktaturách (Viagem à Volta das Ditaduras, 1927)*. Nicméně klíčovou zkušeností se pro něj stane Mussolini a Primo de Rivera.

Roku 1922 se v Itálii chopil moci Benito Mussolini. Pro Portugalce sympatizující s režimem Sidónia Paise šlo o úspěšný tah *à Sidónio* – něco, co si přáli i pro svou zemi. Mussoliniho režim v Portugalsku podnítil vlnu sidónismu a probudil ideu latinské vzájemnosti. Ta své stoupence měla i v ostatních románských zemích. Dovolával se jí jak Ferro, tak i Homem Cristo Filho. Ferro se opět ocitl v Itálii a opět se ujal zprostředkující role mezi italským diktátorem a svým národem. První setkání s Mussolinim (1923) proběhlo v *Palazzo Chigi* a Ferro v něm zachytil hlavní rysy nového politického režimu. Sympatie k vůdci nikdy a nikde neskrýval. V tomto i v dalších setkáních (1926 a 1934) mu šlo především o přenos jasného a strohého obrazu autoritářského vůdce a národního vykupitele do Portugalska. Ostatně to byl obraz, který měl v Portugalsku staletou tradici, na kterou tak úspěšně navázal Sidónio a po něm Salazar. V sympatiích k italskému režimu nebyl sám. V době prvního interview s Mussolinim vydala nacionalistická *Acção Nacionalista* manifest, který obsahoval i tuto úvahu: „*Éra liberalismu a politických šarvátek skončila. Začíná plodná éra nacionalistických diktatur (...)* První intelektuální reakcí byla reakce Corradiniho nacionalismu, později zářný počín génia Gabriella D'Annunzia a nakonec pomalá organizace a fantastické vítězství nacionalického režimu fašismu Benita Mussoliniho (...) Pevně věříme, že po německém a anglickém 19. století bude následovat italské a iberské století 20.“³⁰ V podobném znění se vyjadřoval i týdeník *A Ditadura*, nejdůležitější list portugalského fašismu: „*Mussolini je ten nadčlověk, o němž mluvil Nietzsche, nadčlověk, kterého tento vážený Němec zahlédl v Napoleonovi (...)* Jakmile bude zachráněna Itálie, bude zachráněna i Evropa, protože ve skutečnosti Evropa Mussolinimu dluží organizaci a důvěru v odpor proti strašnému zmatku, z něhož vzešel svět demokracie a její lži.

²⁹ V letech 1924–1926 se věnoval interview s francouzskými literáty (Ferrère, Cocteau), lidmi od divadla (Antoine, Spinelly, Mistinguett), módy (Poiret, Coty), průmyslu (Citroën), politiky (Herriot, Foch, Pétain, Clémenceau, Poincaré).

³⁰ Ernesto Castro LEAL, *António Ferro. Espaço Político e Imaginação Social (1918–32)*, Lisboa 1994, s. 56 (*O nacionalismo Portugues saúda o Nacionalismo Italiano*, Lisboa 23. červen 1923, s. 1).

*Mussolini je první vzpourou proti úpadku, (...) osvobodil nás z ohromného slepence slov, který zrodily plameny roku 89.*³¹

Když v roce 1923 Ferro odjel jako zvláštní dopisovatel *Diário de Lisboa* do Itálie, ztělesňoval již ideální spojení novináře a literáta. Jeho zpravodajství je literárním útvarem. Ostatně značná část Ferrových článků se později stane součástí rozsáhlejších publikací a některé se dočkají řady vydání. Ferro žurnalistiku chápal jako jediný autentický projev své doby; jediné žurnalistika žije a pracuje v rytmu své doby. A je pravda, že řada dobových spisovatelů se žurnalistice věnovala. Sem patří i Ferro a jako takový je pro nás jedním z projevů fašismu v jeho nejobsáhlejší dimenzi – tedy nejen fašismu jako hnutí nebo jako režimu, ale jako specifického typu ideologie: „*nešlo o ideologii v tradičním smyslu slova, ale o víru, kterou nelze vysvětlovat výlučně v racionálních kategoriích, na což historici obvykle zapomínají*“.³² Pro Ferra (stejně jako pro mnohé jiné) byl fašismus rozchodem s celým dosavadním životním a politickým stylem a hodnotami, protože proměňoval prožívání reality a do života vnášel dynamiku a modernitu. Prvními budovateli a inspirátory nové reality mu byli samozřejmě D'Annunzio a Mussolini. Druhého z nich označí za „*impozantního budovatele nové Itálie*“.³³

Vydavatel *Diário de Lisboa*, Joaquim Manso, v odkazu na Ferrovu zprávu o italském fašismu potvrdil, že Ferrově pohledu na fašismus chyběl ideologický základ, teorie, logika či duchovní aspirace: „*Z fašismu dělá dobrodružství, a to jak lyrické, tak heroické. Dobrodružství, jehož součástí jsou scény, kde to vypadá, jakoby Mussolini v rukou svíral Neptunův trojzubec*“.³⁴ Takové bylo Ferrovo opojení fašismem. Nebyl mu politickou či ekonomickou doktrínou, ale poezií činu, zcela v duchu šetření francouzského Agathonu. Ferra fascinoval fašistický elán; dravý a motivující duch, který vyvolával vzrušující atmosféru optimismu a mládí. Ferrovy postoje byly daleko patetické společnosti, daleko politice bez idejí, typickému jevu první portugalské republiky. Jeho důvody nebyly nepodobné důvodům francouzských fašistů (Robert Brasillach, Pierre Drieu La Rochelle),³⁵ protože i jim byl fa-

³¹ Tamtéž.

³² George MOSSE – Emily BRAUN – Ruth BEN-GHIAT, *A Estética no Fascismo*, Lisboa 1999, s. 4.

³³ A. FERRO, *Viagem à volta das ditaduras*, Lisboa 1927.

³⁴ A. FERRO, *Diário de Lisboa*, 8. červen 1927, s. 3. Citováno dle J. P. ZÚQUETE, *In search of a new society*, s. 39–58.

³⁵ Na rozdíl od vůdců jako byl Hitler nebo Mussolini (ti s každým rokem po druhé světové válce svůj kredit ztráceli) se po válce mohla prakticky celá Evropa volně seznamovat s fenoménem tzv. *literárního fašismu*. Brasillach byl sice popraven a Drieu spáchal sebevraždu, ale jejich díla byla hojně vydávána a překládána i po válce. Jejich chápání fašismu se v mnoha ohledech blíží fašismu Ferrovu – fašismus jako idealizované evropanství a spojení estetiky s politikou. U druhého se dokonce (i když jeho fašismus nevzešel z kontrarevoluce) přibližuje Maurrasovi. Zatímco Ferrův fašismus vzniká ze zklamání první portugalskou republikou, fascinací Sidóniem a dalšími vůdci (či uměleckou zkušeností), pro jeho francouzské vrstevníky je klíčová zkušenost ze zákopů první světové války. Např. Drieu tuto ideu sám šířil: považoval se za člověka, který ze zákopů první světové války vyšel už jako fašista.

šismus *l'esprit de joie*. To je ústřední důvod přitažlivosti fašismu pro avantgardní hnutí, jako byl *Vortex* v Británii a futurismus v Itálii.

Právě z této perspektivy bychom měli číst Sternhellovu tezi, že fašistické hnutí je v první řadě třeba chápat jako „kulturní jev“ (ideologie vzniká tam, kde se stýká národní kultura a politika), který odmítá nepřitažlivý materialistický a utilitární *modus vivendi*. V roce 1931, v době, kdy už bylo modernistické nadšení poklidnější, slyšíme Ferra brojit proti „materialismu naší doby“, v níž jedinou a poslední záchranu představuje poezie.³⁶ Právě proto bychom s Mossem měli v chápání fašismu překročit dimenzi fašistického hnutí či režimu a připomenout jeho třetí dimenzi, patrnou zejména v estetice. Tam se fašismus nejviditelněji projevuje jako „občanské náboženství“. Spojení politiky s estetikou má svůj počátek ve Fiume. Toto spojení se zakládá jak na rituálu, tak na iracionalistických / antiracionalistických filosofických.

Budeme-li se snažit fašismus vykládat jen jako ideologii a budeme-li přehlížet fakt, že Ferrovo (a nejen jeho) krédo bylo výrazem víry, nepochopíme zdroje a důvody jeho fascinací. Ferrův obdiv k Mussolinimu byl naprosto pochopitelný, protože jej chápal jako osu fašistické zkušenosti. Mussolini „Itálii proměnil ve věčné jaro“, je „velkým učitelem moderní politiky“. Těmito konstatováními se Ferro řadí vedle Pierre Drieu La Rochella či Georges Valoise. Mussolini byl pro Ferra referenčním bodem. V rozhovoru s Georges Valoisem Ferro podotkl, že Mussolini je vůdcem vůdců a diktátorem diktátorů. Fašismus vnímal v evropském, ba světovém kontextu – podobně jako Georges Sorel nebo Homem Cristo Filho.

Jedním z dalších velkých příkladů charismatického vůdce byl pro Ferra španělský generál a diktátor Miguel Primo de Rivera. Ten 13. září 1923 provedl státní převrat a svrhl demokraticko-parlamentní režim ve Španělsku. Dva dny poté jej král Alfonso XIII. pověřil sestavením vlády. Začala tak – krátce po Mussoliniho pochodu na Řím – nová zkušenost latinských národů s autoritářským korporativismem. Měla trvat až do ledna 1931. Primo de Rivera zřídil *Directório Militar*, politicko-vojenský orgán, který se ujal výkonu státní moci v první fázi diktatury až do roku 1925 a opíral se především o armádu (nový režim se tak blíží spíše pozdější portugalské vojenské diktatuře než Mussoliniho Itálii). Direktorium zavedlo diktaturu a následovala váhání kolem zřízení státní strany, ta nakonec nesla název *Unión Patriótica*. Nešlo o stranu v pravém smyslu slova, ale o spojení různých politických iniciativ pod kontrolou vlády. A právě v tomto momentu do Španělska přijíždí António Ferro a Primo de Rivera mu poskytuje interview. Ferro s ním bude absolvovat celkem dva rozhovory (1924 a 1929). Mladý novinář nešetří chválou, ale narozdíl od Mussoliniho se podle Ferra španělský diktátor ocitá příliš blízko lidu: „Přiblíží-li se vůdce lidu, ztrácí kouzlo, prestiž, (...) lid ctí autoritu, která vládne daleko od něj, autoritu, kterou by mohl postavit na piedestal. Sestoupí-li diktátor na ulici, lid v něm uvidí rivala, člověka téže krve, který si osobuje práva, která nemá (...) Mussolini patřil k národu a získal si jej tím, že se mu vzdálil, že ze

³⁶ A. FERRO, *Ilustração Portuguesa*, 15. září 1931, s. 2.

*sebe udělal šlechtice a usadil se v Palácio Chigi.*³⁷ I když byl Ferro estetickým cítěním modernista a futurista a politicky stoupencem prezidencialistického režimu³⁸ (v Portugalsku poprvé ztělesněným Sidóniem), restauracionistické snahy portugalských monarchistů³⁹ před rokem 1926 na něj měly vliv také. Nezapomínal tak na důležitou výhodu monarchického režimu – princip kontinuity. Ve španělském případě byl přesvědčen, že politická strana je – právě z důvodů takové kontinuity – nezbytností. Primo de Rivera mu však roku 1929 odpověděl jednoznačně: „*Politická strana? Ale strany Španělsku působily zlo. Pokud by diktatura umožnila jejich obnovení, padla by, a to bez ohledu na to, jakou masku by nosila. Zemi se vládne s pultuctem mužů. Toť vše.*“⁴⁰ Podobnost *Unión Patriótica* se Salazarovým *União Nacional* je více než zřejmá. Ostatně Salazar ani jeho lidé slovo „strana“ v souvislosti s tímto orgánem neužívali a prohlašovali se za nepřátele stranického systému – zcela v duchu „třetí cesty“, kterou měl *Estado Novo* ztělesňovat.

Důsledky první světové války

První světová válka měla zásadním způsobem ovlivnit další směřování první portugalské republiky. Ta již krátce po založení (5. října 1910) začala vykazovat nestabilitu.⁴¹ Zakladatelská strana *Partido Republicano Português* (PRP) sice v době proklamace republiky ovládala Lisabon a Porto, ale ve zbytku země uspět nikdy nedokázala. Tato strana, inspirovaná francouzským republikánským modelem, slibovala proměnit všechny Portugalce v aktivní občany a její předáci po celé zemi šířili symboly nového režimu – vlajku, hymnu a bustu republiky.⁴² Jedním z předních ideálů republiky bylo všeobecné volební právo pro muže, ale republikáni o nezbytnosti jeho zavedení nebyli zcela přesvědčeni; negramotnost totiž dosahovala 70 %. Proto bylo volební právo vázáno na gramotnost a přístup k plnému občanství měl umožnit rozsáhlý vzdělávací program – síť nových základních škol měla pokrývat celé území Portugalska. Nicméně růst vzdělanosti se nedařilo realizovat,

³⁷ A. FERRO, *Viagem à volta das ditaduras*, s. 231.

³⁸ Ferro se prohlašoval za prezidencialistického republikána, a přesto se nechával inspirovat některými idejemi monarchistů. Prezidencialistický režim měl dle jeho názoru několik výhod: prezident je současně hlavou vlády a tak zajišťuje jednotu celého politického projektu; hlava státu je volena přímou volbou a má tak plnou legitimitu.

³⁹ I na ně měla sidónistická zkušenost vliv – považovali ji za úvod k restauraci monarchie (zejména integralisté).

⁴⁰ A. FERRO, *Homens e Multidões*, Lisboa 1941, s. 100. Citováno dle E. C. LEAL, *António Ferro*, s. 57.

⁴¹ Za 16 let své existence se v Portugalsku vystříдалo 46 vlád a jen jediný prezident (António José de Almeida) svůj mandát absolvoval v plném rozsahu (1919–1923).

⁴² Třetí francouzská republika svou legitimitu úspěšně posílila budováním národních pomníků a organizací a opakováním národních rituálů. Tento proces v Portugalsku pokročil jen málo; národních rituálů související s republikánským krédem bylo jen málo a nepořádaly se s velkým nadšením. Ani volby neprovázelo velké nadšení.

zápas o vyrovnaný rozpočet rozsáhlé budování nových škol neumožňoval.⁴³ Za celé čtyři roky, které dělily počátek republiky od vypuknutí světové války, v Portugalsku nedošlo k masovému příklonu k republice. Ta totiž pro většinovou venkovskou populaci udělala jen velmi málo. Republikánské ideály rovnosti, volnosti a bratrství zůstaly pro většinovou populaci zcela neznámými pojmy. V zemi neexistovalo veřejné mínění a dokonce ani koncept národní identity sdílený veškerým obyvatelstvem. Existovaly jen vzdálené vzpomínky na obranu národního území před Francouzi na počátku 19. století. Ty se jistě daly ve válečné propagandě využít, ale protože se vázaly na francouzské invaze, byly jen málo použitelné. Být občanem s plnými občanskými právy, něco, co bylo tak úspěšně využito ve Francii za první světové války, to byla zkušenost, která v Portugalsku před válkou vůbec neexistovala. Pokud jde o povědomí obyvatelstva o dění za hranicemi země, situace byla přímo katastrofální. I přesto někteří (a nepřiliš početní) republikáni živilí přesvědčení, že jakmile se podaří překonat některé problémy, budoucnost zemi přinese republiku podobnou té francouzské.

Vlastenectví bylo klíčovou komponentou republikánské ideologie a nebylo výhradně součástí pravicového diskursu. Teze, že národní génius pod útlakem monarchie trpí a strádá a že teprve její svržení přivodí návrat velikosti Portugalska ve světě, to byla teze, kterou začali republikáni systematicky uplatňovat již od *Ultimata*. Republikáni tak od 90. let 19. století úspěšně šířili představu, že za všechna zla společnosti nese zodpovědnost monarchie a že její svržení v lidu osvobodí to, co je v něm nejlepší, a lid bude žít přirozeným životem. Tato teze měla mít pro Portugalsko v nadcházející válce katastrofální důsledky.

Propuknutí světové války v Portugalsku vyvolalo boj o přízeň venkovského obyvatelstva – toho obyvatelstva, které navzdory republikánské vládě setrvalo u monarchismu a katolicismu. I když se v čase války republikánské strany rozhodly pro smírné jednání (*União Sagrada*), s monarchisty ani katolíky nejednaly. Tím nijak nepřispěly k zacelení propasti, která mezi starým režimem (a jeho elitami) a republikou vznikla. Navíc zemi sužovaly ekonomické potíže – země nebyla industrializována a nebyla soběstačná, dokonce ani pokud jde o potraviny.⁴⁴

Navzdory britskému *Ultimatu* (a navzdory animozitám, které to v Portugalsku vůči Britům vyvolalo) republika pokračovala v alianci s Británií. Domácí střet (jehož součástí byly i postoje, které odmítaly spolupráci se starým spojencem) nakonec vyhráli intervencionisté. Portugalsko mělo do Francie vyslat expediční sbor

⁴³ Republikánské vlády se obávaly konzervativního rázu venkovské populace. Vzrůst počtu základních škol, instituce, kterou si republika zvolila, aby dle francouzského modelu vytvořila občany, byl jen nepatrný. Ve školním roce 1909–1910 bylo v Portugalsku jen 5 552 škol; v letech 1911–1912 jich bylo 6 412 a v letech 1914–15 jich bylo 6 700. Ty byly ještě posíleny 336 školami mobilními. Viz Filipe Ribeiro de MENESES, *União Sagrada e Sidonismo. Portugal em Guerra 1916–1918*, Lisboa 2000.

⁴⁴ Portugalské koloniální impérium ještě nebylo dostatečně rozvinuto, aby zajistilo dodávky potravin a paliv či aby představovalo dostatečný trh pro portugalské exportní výrobky. Viz F. R. de MENESES, *União Sagrada e Sidonismo*.

(1916);⁴⁵ sečteme-li však muže, kteří již v cizině pracovali, a ty, kteří se do ciziny (evropské nebo koloniální) vypravili jako vojáci, dojdeme k závěru, že Portugalsko ve válečných letech (1916–1918) trpělo katastrofálním nedostatkem mužské populace, což přispělo ke strádání domácí populace ve válečném období.

Republikánští „intervencionisté“ ve vstupu Portugalska do války viděli příležitost vytoženého národního obrození a regenerace, kterou republika zemi dosud nepřinesla (ale kterou od ní celý národ původně očekával). I když se Portugalsko ve srovnání s Francií, Ruskem či Itálií konfliktu účastnilo jen okrajově a boje se jeho teritoria prakticky nedotkly, důsledky války tu nebyly o nic menší. Již záhy bylo zřejmé, že republika podcenila rizika a bezprostřední důsledky vstupu do války. Portugalští vojáci byli nakonec na bitevním poli v Lys (při posledním velkém pokusu Němců prolomit frontu ve Flandrech) zmasakrováni, obětováni a vzápětí prakticky okamžitě zapomenuti. Povrchnost vlád, které rozhodly, aby se nedostatečně připravená a vybavená armáda bojů zúčastnila, měla mít pro další vývoj země zásadní důsledky.

Skutečnost, že Itálie i Portugalsko z války vyšly jako vítězové, vypadala jako velký paradox; jednak tu byly vážné důsledky cenové krize (která se dotkla zejména nižších vrstev a drobné buržoazie) a pak důsledky účasti ve válce. Tyto dva faktory vedly v obou zemích k otřesu, který lze považovat za předěl v jejich dalším vývoji. Ferro se (podobně jako celá řada jeho vrstevníků) v této době začíná od demokracie distancovat. To byl obrat, který u něj začal již na konci války a časově se kryl s nástupem sidónismu (prosinec 1917). Sidóniova diktatura trvala pouhý rok a skončila dramaticky smrtí jejího hlavního protagonisty.⁴⁶ Krátké období této diktatury ale stačilo vytvořit „referenční bod“, příklad či model. Charismatický Sidónio se stal pro nepřátele republiky příkladem, vzorem a mýtem, který, spíše než aby rozděloval, naopak spojoval a integroval. Kolem Sidónia se navíc za pouhý rok dokázala vytvořit atmosféra národního obrození, o němž vládlo přesvědčení, že konečně přichází po dlouhém staletém úpadku.

António Ferro nebyl jediným intelektuálem, který byl diktaturou fascinován. Sidónismus a národní obrození podobně uchvátily i Fernanda Pessou. Ten psal na diktátora dokonce i poezii (*A memória do presidente-rei*). Sidónismus je tedy ve Ferrově životě bodem obratu a v dalších letech mu postava diktátora-spasitele splývá s D'Annunziem, Mussolinim či Primo de Riverou. Právě proto se také vydává na „*A volta das ditaduras*“, jejíž náplní je setkání s velkými postavami jiných národů, setkání, která se snaží zprostředkovat svým krajanům. Je zřejmé, že o příchodu velkého diktátora-spasitele nemá pochyb: „*Prijde tento diktátor? Jsem si jist, že ano. Sebastianismus je náboženstvím národa. Velcí mužové jsou velkými okamžiky, které je současně plodí. Sidónio Pais se objevil, protože se jednoduše objevit musel. Osud národů je tím, co plodí hrdiny. Mlžné ráno, do něhož je vlast*

⁴⁵ CEP – *Corpo Expedicionário Português* (Portugalský expediční sbor).

⁴⁶ 14. prosince 1918 byl zavražděn na nádraží *Rossio* v Lisabonu.

*zahalena, se musí rozptýlit, musí se roztrhnout (...)*⁴⁷ Toto je patrně jeden z nejprezentativnějších článků, který ukazuje na Ferrovo politické myšlení té doby. Již tehdy přichází s hlavními tématy, která později uplatňuje i v kariéře šéfa SPN – náboženství národa, portugalská rasa a duch, diktatura a starý mýtus sebastianismu. Sidónia si tehdy spojuje s prastarým obrazem krále Šebestiána, který zmizel v bitvě u marockého Alcácer-Quibiru a tak předurčil 60 let trvající ztrátu portugalské nezávislosti (1580–1640). Legenda říká, že se král jednoho mlžného rána vrátí a s ním i politická nezávislost Portugalska na Kastílii. Sebastianismus se tak již v 16. století stal jedním z základních mýtů portugalského národního obrození. Pokud jde o Ferra, José Pedro Zúquete přesvědčivě ukazuje, že Ferrovy poukazy na tento mýtus nejsou výrazem nostalgie či lítosti.

Krátce po válce se z Ferra stal jeden z nejznámějších novinářů své země. Bylo mu jen málo přes 20 let, když začal spolupracovat s dvěma velkými deníky (*Diário de Notícias* a *O Século*), stal se vydavatelem časopisu *Ilustração Portuguesa* a záhy se ukázalo, jak moc se portugalskému kulturnímu a politickému panoramatu vymyká; především kosmopolitním přístupem k domácím poměrům. To jej ostatně často dostalo do rozporu s převládajícími tendencemi v domácím tisku. Ferro tedy často nebyl zcela v souladu s tím, co mělo nakonec v Portugalsku převládnout (v politice a kultuře obecně). Ostatně již v roce 1932 se Ferro vyznává ze síly vlivu italského modernismu a zejména z vlivu Marinettiho: „*Futurismus přišel s obrazy, idejemi, formami a byl, s jistou šlechtností a obdivuhodným nezájmem, zcela lhostejný, pokud šlo o jeho trvání a případný konec. Nový futurismus, futurismus dneška, ten, jehož byl Marinetti předchůdcem, ten myslí na svět zítřka, ale přitom nechce zítra zahynout (...) Marinettiho učení mělo ještě tento obdivuhodný cíl: nastavit nám živé zrcadlo, velkého muže, velkého hybatele...*“⁴⁸

Vraťme se ale k důsledkům první světové války. Cesty Itálie a Portugalska se v tomto ohledu značně rozcházejí. Proto se také lišily i osudy obou futuristických hnutí/vizí. Itálie byla relativně mladým národem s několika zámořskými teritorii, Portugalsko patřilo k nejstarším národům Evropy a mělo jedno z největších koloniálních impérií. V obou zemích byla otázka dekadence ústředním tématem umění i politiky (tak jako jinde v Evropě), ale okruh jejích příčin se značně lišil. Zatímco v Itálii se hlavní akcent kladl na rozvratné faktory zahraničního původu (argumentace, která nebyla vlastní jen fašistům) a na potřebu mladého národa dobýt nová území, v Portugalsku převládala vůle zachovat status quo. Antiliberalní intelektuálové zastávali názor, který bychom našli i u francouzských neoroyalistů a tradicionalistů typu Charlese Maurrása a *l'Action française*: rozklad země zahájily napoleonské invaze, importované hodnoty Francouzské revoluce, porážka kontrarevoluce (tzv. Miguelismus), vítězství konstitucionalismu a později republika-

⁴⁷ A. FERRO, *Sinfonia heróica*, O Jornal, č. 125, 5. prosince 1919, s. 1. Citováno dle A. PINTO – F. PALOMANES (org.), *O Corporativismo em Português*, s. 121.

⁴⁸ A. FERRO, *A lição de Marinetti*, Diário de Notícias, 29. listopadu 1932, s. 1. Citováno dle A. PINTO – F. PALOMANES (org.), *O Corporativismo em Português*, s. 122.

nismu (přirozený důsledek prvního). Podobně jako ve Francii se i zde značná část pravice vyznačovala nostalgickým vzpomínáním na někdejší velikost a slávu národa. Aby toho nebylo málo, portugalská republikáni byli vážně rozštěpeni a zemi nedokázali dát jednoznačný směr.⁴⁹ To širokou veřejnost vedlo k přesvědčení, že možnost národní regenerace je možná jen v případě opakování sidónistické zkušenosti. A tak zatímco na jedné straně v Portugalsku existují útoky proti „Staré republice“, která do války vyslala špatně vybavené a připravené vojsko, na druhé straně tu je sidónistická zkušenost, která, byť krátká, se stane východiskem vizi o budoucí národní velikosti. Ztělesňoval-li Sidónio krále-světce-spasitele sv. Šebestiána a zprostředkoval-li Portugalcům ono spojení umění, politiky a náboženství, pak pokračování této vize umožnilo vystoupení D'Annunziovo ve Fiume. Po válečné zkušenosti Ferro přerušil studia práv a odjíždí právě do Fiume, aby jedinečnou zkušenost Portugalcům zprostředkoval. Ferro se nyní stává mluvčím autoritářského modelu, nicméně v Portugalsku v letech 1920–1926 neexistují ani strany/ligy fašistického typu, ani charismatický vůdce, který by dokázal uchopit moc tak jako Sidónio Pais. Ferro se tedy vydává na „okružní cestu po diktaturách“ – knihu stejného názvu (*A volta das ditaduras*) vydá v roce 1927.

Pro Ferra jsou moderní diktátoři ti, kdo umí dosáhnout národní jednoty, obrody a nezávislosti a ukončit dlouhotrvající rozklad. Nicméně až do počátku 20. let byl koncept diktatury konceptem dočasné vlády, která má řešit naléhavé a nepředvídatelné situace. Až s Mussolinim se z diktatury stává model stabilní vlády, která nabízí alternativu k parlamentní vládě a liberalismu.

Události ve Fiume (1919–1922) byly pro tehdejší Itálii naprosto ústřední. D'Annunzio přišel s mýtem o znehodnoceném vítězství, na které je třeba reagovat rozhodným obsazením jaderského přístavu. Zatímco Ferro D'Annunziovo počínání považoval za „heroické“, Portugalci se na jeho misi dívali s obavami – ty však byly pro Ferra důkazem průměrnosti jeho krajanů: „Kampaň, která se dnes vede proti D'Annunziovi, je nespravedlivou obranou průměrných. Génus ve všech dobách dráždil obyčejné lidi. Génus je pro průměrného vždy špatný herec.“⁵⁰ Ferro si uvědomoval, že se portugalská konzervativní uskupení na Mussoliniho dívají se smíšenými pocity. Na jedné straně tu byl hluboký obdiv (fašismus totiž zrušil socialistické syndikáty a strany), na druhé straně tu byly obavy z italské zahraniční politiky

⁴⁹ Osudovou se tato rozštěpenost stala zejména v době před vstupem Portugalska do světové války. Hlavními protivníky intervencionistické politiky *Partido Democrático* (Afonso Costa) byli sami republikáni z *Partido Unionista* (Brito Camacho), ale také monarchisté (kteří neměli jednotný orgán a navíc ne vždy respektovali názory Manuela II., který byl v londýnském exilu a politiku intervence prosazoval). Ani monarchisté, ani republikáni neměli jednotné názory. A pak tu byli socialisté (*Partido Socialista Português*), nejstarší strana v zemi (založena 1876), pro které byla *Partido Democrático* také hlavním protivníkem. K tomu je třeba vzít v úvahu obecnou nevzdělanost většinové populace, její neinformovanost o zahraničně-politických otázkách a omezenou účast ve volbách. Válečné přípravy sice zahájila vláda Bernardina Machada, ale vláda Pimenty de Castro je blokovala (1915). Více viz F. R. de MENESES, *União Sagrada e Sidonismo*, s. 54–64.

⁵⁰ A. FERRO, *Gabrielle D'Annunzio e Eu*, Lisboa 1922. Citováno dle A. PINTO – F. PALOMANES (org.), *O Corporativismo em Português*, s. 125.

a všeobecně známé úmysly Říma získat další kolonie v Africe. Ferro se snažil Portugalce uklidňovat; Mussolini v jednom interview (*O povo de Roma*) s Ferrem přímo popřel, že by italská expanze proběhla na úkor Portugalska.⁵¹

Ferro a Salazar

Státní převrat, který svrhl republiku (28. května 1926), byl ve skutečnosti jedním z řady pokusů, jimiž se pravicové formace pokoušely režim s konečnou platností ukončit. Na rozdíl od jiných zemí tu převrat neprovedla ani politická strana, ani politické hnutí. Nicméně armádu Portugalci považovali za projev nadstranické národní vůle, antiparlamentarismu a antistranictví vůbec.⁵²

Ferro byl stoupencem státního převratu, ale uvědomoval si, že uchopení moci vojáky a pochod na Lisabon nelze srovnávat s pochodem fašistů na Řím roku 1922. Vojsko mělo jediný cíl, svržení republiky a vládnoucí Demokratické strany; to bylo jediné pojítko často velmi různorodě smýšlejících vojenských špiček. Mimo tohoto cíle shoda v armádě zcela absentovala. To se ostatně záhy projevilo ve střídání „prvního muže“ u moci.⁵³ Ferro navíc dávno zajímala jen jediná otázka – vůdce – a ten tu chyběl také. Teprve rokem 1928 – rok, kdy do vlády vstupuje Oliveira Salazar – se začíná rýsovat jasný směr diktatury. Do setkání Salazara s Ferrem však musely uplynout ještě čtyři roky; roku 1932 se z ministra financí stává předseda rady ministrů a tehdy poskytne Ferrovi rozhovor. Setkání má pro oba ohromný význam. Ferro úspěšně propaguje obraz vůdce a stává se tak velkým režisérem propagandy *Estado Novo*.⁵⁴ V září 1933 jej Salazar jmenuje ředitelem SPN, nově zřízeného orgánu, který má dohlížet nad tokem informací v zemi i nad „politikou ducha“. Nedlouho před těmito zlomovými událostmi Ferro v portugalském tisku (*Diário de Notícias*) otiskl dva články, v nichž si nepřímou vytyčil cíl kulturní politiky nového režimu: *O ditador e a multidão* a *A política do espírito*.⁵⁵ Již tehdy u něj vidíme dvě inspirace zásadního významu: 1) velký úspěch italského fašismu

⁵¹ „Řekněte v Portugalsku, že všechno, co se říká ohledně absurdních nároků Itálie na Angolu, je fantastické a směšné! Dobře zdůrazněte: fantastické a směšné! Nepřítelé fašismu se neustále angažují v špatně chápaných provokacích mezi Itálií a těmi, které má v největší úctě.“ Viz E. C. LEAL, *António Ferro*, s. 15.

⁵² „Vojenský původ portugalské diktatury dává naší revoluci specifický rys. U nás nešlo o stranu, revoluční silou, která se chopila moci, byla armáda, bylo to vojsko. Byl to orgán národa, co zasáhlo, aby vzápětí vytvořilo nezbytné podmínky k další existenci antistranické a národní vlády. Ozbrojené síly nejsou stranou a nemohou hájit stranictví. Na jejich zásah se nemůžeme dívat jako na zhoubnou intervenci nějaké odvážné menšiny (...)“ Viz A. FERRO, *Salazar, o homem e a sua obra*, s. 28.

⁵³ Nejprve byl prvním mužem maršál Gomes da Costa, po něm Mendes Cabeçadas a nakonec maršál Óscar Fragoso Carmona, který pak ve funkci prezidenta republiky setrval i za Salazarova režimu až do své smrti.

⁵⁴ A. FERRO, *Salazar, o homem e a sua obra*.

⁵⁵ První z článků vyšel v *Diário de Notícias* 31. října 1932 a později byl otištěn v knize *Salazar, o homem e a sua obra*. Druhý vyšel ve stejných novinách 21. listopadu 1932.

je nepřehlédnutelný a v Portugalsku je všeobecně znám; 2) španělská revoluce, která odstranila Primo de Riveru a monarchii. Ferro tu ještě trvá na spojení umění-politika a na politice nového typu (Sidónio, D'Annunzio, Mussolini) a klade si tu několik otázek po povaze nových diktatur – vztahu vůdce a mas, ideální povahové rysy vůdce a jeho národa a jejich vzájemné sepětí. V prvním z článků předkládá Salazarovi Mussoliniho jako model a navrhuje vydat se jeho cestou. Patrně si ještě není vědom hlubokých rozdílů mezi nimi. Bude je objevovat teprve v pozdějších letech a paralelně s tím se u něj bude také oslabovat futuristicko-fašistická vize politiky. Takřka celý rok 1932 ještě není se Salazarem v bezprostředním kontaktu a nezná jeho úmysly. Přesto mu doporučuje, jak by měl s národem, který považuje za naprosto neschopný si vládnout, nakládat – mussoliniovským stylem. Při té příležitosti mnohokrát Mussoliniho cituje.⁵⁶ Je přesvědčen, že vůdce se musí ubírat – podobně jako Mussolini – cestou přímého kontaktu s lidem s využitím všech prostředků umění, tradičních oslav apod.⁵⁷

Navzdory tomu všemu Ferro záhy objevil Salazarovu chladnou povahu, odstup, nedostatek dynamiky, nadšení či vášně (vše typické rysy Mussoliniho, D'Annunzia či Sidónia). Jak je patrné z jeho textů a také z rozhovorů se Salazarem, k této otázce se opakovaně vracel a cítil potřebu stavět se do role „režiséra“ režimu. V článku *O dictador e a multidão* je Ferro k Salazarovi velmi kritický a na některých místech se jeho slovník blíží slovníku Rolãa Preta, vůdci nedávno vzniknuvších Modrých košil (*Camisas Azuis*). Ferro ale ve skutečnosti Salazara inspiroval; upozorňoval jej na rizika vyklízení veřejného prostoru a sledování směru čistě konzervativního. Pak by – dle Ferra – Salazara patrně čekal osud Primo de Rivery.⁵⁸ Vzniknuvší režim naopak už od samého počátku potřeboval metafyzickou dimenzi, legitimizaci, která by jeho existenci ospravedlnila. Varování bylo nejspíš

⁵⁶ „*Dav pro mne není o nic víc než stádo ovcí, pokud není organizován. Nejsm proti davu. Pouze odmítám, že by si dokázal vládnout. Pokud jej ovládneme, pak s pomocí dvou prostředků: nadšení a zájmu. Kdo využívá jen jednoho z těchto nástrojů, bude mít brzy potíže.*“ Viz A. FERRO, *Salazar, o homem e a sua obra*, s. 216.

⁵⁷ „*Benito Mussolini, tento technik diktatur, nám předkládá ponaučení, které si zaslouží pozornosti a uplatnění. Aby diktatury mohly – po zrušení parlamentu a dočasném omezení svobody tisku – pokračovat, měly by usilovat o přímý kontakt s lidem, o kontakt bez zprostředkování, bez falešných zastupitelů (...)* Diktátor, který vyhledává lid, (...) nemůže a nesmí být obviňován z tyranie. To, co se na diktaturách kritizuje, je svévole, odcizení masám, potlačování těch orgánů, jimiž se ubírá vůle lidu a národa a které vedou až k vládě. Ve skutečnosti diktátor tyto orgány dočasně nahrazuje, jde společně s davem, s lidmi, ptá se na jejich potřeby, přání, pocity, a toto obvinění je tak smeteno na zem. Není tu žádná svévole, útlak nebo despotismus, ale láska, bratrství, společenství (...) To ale není jediný aspekt, který Mussoliniho ospravedlňuje a hájí přímý kontakt diktátora s lidem. Víra není temnota, ale naopak osvícení. Aby byla zajištěna, aby měla směr a aby se rozvíjela v pokrok, je třeba ji pěstovat a dynamizovat, je třeba zachovat zápal stále v pohybu, zápal víry, (...) přehledky, oslavy, symboly a rituály jsou nezbytné, nepostradatelné, aby ideje nepadly do prázdna (...).“ Viz tamtéž, s. 217.

⁵⁸ V témže článku Ferro cituje někdejšího člena maurrasiánské *Action française* Pierre Gaxotta, který právě pro fascinaci Mussolinim od Maurrase odpadl a v citátu čistě konzervativním režimům přispívá krátkodechost. Viz tamtéž, s. 218–219.

o to důležitější, že Salazar byl povahou plachý, ostýchavý profesor, kterému byl boj o moc a velká gesta cizí, intelektuál, který šel do vlády jen proto, že se to od něj očekávalo. Z těchto důvodů by měl diktátor dbát o propagandu a o to, co Ferro označoval za „*política do espírito*“. Ferro je přesvědčen o nezbytnosti takřka symbiotického vztahu mezi vůdcem a masami a vzhledem k Salazarově naturelu se považoval za člověka, který je povolán tento kontakt s pomocí nejmodernějších prostředků zajistit a s týmiž prostředky také pozvednout ducha národa (a zejména mladých generací). Takové mělo být podle Ferra poslání „politiky ducha“ (*política do espírito*). Vše nasvědčuje tomu, že Ferro mezi Portugalci rozpoznal absenci nadšení, motivace, vitality, elánu – tak typické pro Itálii a Italy. *Política do espírito* měla tuto absenci kompenzovat. Stejnojmenný článek z listopadu 1932 navazuje na předchozí článek *O dictador e a multidão* a vrací se k otázce kontaktu diktátora s obyvatelstvem. Skutečnými duchovními nové politiky jsou pro Ferra umělci, protože právě oni dokážou v portugalském národě vyvolat duchovní, metafyzickou motivaci. Právě proto by měl Salazarův režim umělce podporovat. Ferro se inspiroje příkladem Napoleona a Mussoliniho (toho Ferro považuje za Napoleonova pokračovatele), a Salazara naopak kritizuje. Jeho režim nemá vůbec žádnou kulturní politiku, nedělá nic, aby zalichotil sochařům, hudebníkům, architektům či výtvarníkům, a v Portugalsku zatím skutečná politika ducha neexistuje. Nestačí stavět silnice, budovy nebo vypracovat rozpočet. Duce podle Ferra realizuje politiku ducha, politiku, která má mystický, takřka transcendentní aspekt.⁵⁹ Veškerá kritika je ale odměněna. Ještě roku 1932 poskytně Salazar Ferrovi interview a další vycházejí v *Diário de Notícias* na pokračování. Od tohoto okamžiku se Salazarův režim ubírá stále jasněji cestou totalitárních režimů, jak je známe z Itálie a Německa. V září roku 1933 vzniká na základě dekretu SPN. V preambuli dekretu se uvádí zdůvodnění existence nového orgánu: „*Bereme v úvahu, že všechny nové nebo nově vzniklé země cítí potřebu organizovat centralizovat vnitřní a zahraniční propagandu své činnosti. Záměrem tohoto dokumentu je „spojit všechny Portugalce v mravním myšlení, které povede národ“*.“⁶⁰

Jmenování Antónia Ferra do úřadu ředitele vyvolalo polemiky. Zatímco v Itálii a Německu režimy vznikají kolem jediné strany nebo na základě její ideologie, v Portugalsku je čtyři roky po státním převratu zřízen Národní svaz (*União Nacional*) jako nestraničká organizace a SPN stojí mimo její struktury. Ferrův nový

⁵⁹ „V Itálii se Mussolini zaobírá touto užitečnou politikou ducha, a to již od prvního okamžiku své vlády. Založení jeho Italské akademie, kterou procházejí všechny proudy dnešního myšlení od archeologie až po futurismus, to je důkaz jeho posedlosti, která se sice jevila jako malichernost, ale mimořádně přispěla k duchovní tvorbě nové Itálie. Pirandello, Ojetti, Bontempelli, Malaparte, Marinetti sledovali tuto inteligentní politiku Benita Mussoliniho, věnovali se do fašismu a dodali mu intelektuální a duchovní výztuž. Naopak Primo de Rivera nikdy spisovatele nebral, nikdy se jim nevěnoval, a to byla s jistotou příčina jeho pádu.“ Viz tamtéž, s. 224–225.

⁶⁰ *Diário do Governo*, preambule dekretu 23.054 z 25. září 1933. Citováno dle článku Goffredo ADI-NOLFI, António Ferro e Salazar. *Entre poder e a revolução*, in: A. PINTO – F. PALOMANES (org.), *O Corporativismo em Português*, s. 130–131.

úřad je přímo spojen s úřadem předsedy rady ministrů, ale ve skutečnosti nemá žádnou donucovací moc. Srovnáme-li Ferra s jeho italskými nebo německými kolegy, musíme konstatovat, že SPN nebylo srovnatelné s ministerstvem. Oficiálně se věnovalo organizování toku veškerých informací, které vznikaly v Portugalsku, proudily mezi domácími institucemi, dostávaly se k domácí, případně k zahraniční veřejnosti, a mělo jim propůjčovat duch jednoty a koherence. SPN se tedy věnovalo rozhlasu, kinematografii a tisku, pořádalo nejruznější soutěže (v různých vědeckých či uměleckých oborech) a zásadním způsobem napomáhalo spojení Salazarovy centrální vlády se zbytkem země. I když úspěšně ovlivňovalo malé deníky, pořádalo mezinárodní výstavy a účastnilo se jich nebo vydávalo propagační ideologicko-politické texty v cizině, vliv na velké národní deníky mělo minimální; v tomto ohledu se Ferrovi nikdy nedařilo. Velké deníky Ferra odmítaly, a ten musel po 10 letech činnosti Salazarovi otevřeně přiznat porážku. Salazar zase Ferrovi nikdy nevyšel vstříc natolik, aby mu k dispozici dal větší pravomoc. Na to si Ferro dlouhodobě stěžoval stejně jako na podřízené postavení vůči ministrům a na to, že musí při zahraničních cestách lhát o významu svého postavení v Portugalsku.

Konečný pád SNP (1944) byl patrně důsledkem nevole předsedy rady ministrů, ale také souvisel s odporem portugalských sdělovacích prostředků. SPN bylo po celou dobu své existence předmětem řady polemik a významná periodika s touto institucí nechtěla spolupracovat. Uvědomovala si, že je mnohem lepší mít dobré vztahy s ministry nežli s Ferrem (přestože ten byl přímo spojen se Salazarem).

Podle názoru Goffreda Adinolfiho Salazarův stát nechtěl být naprosto totalitární, a tak Ferro nemohl dostat volnou ruku, tj. nemohl dostat k dispozici donucovací prostředky a nemohl být postaven na roveň ministrů. Nejvolněji mohl své záměry realizovat v cizině. Zde bychom měli zmínit především dvě věci: 1) SPN vydávala propagační materiály o *Estado Novo* a také Salazarova díla určená pro zahraniční (zejména francouzské) sympatizanty; 2) SPN organizovalo účast Portugalců na mezinárodních výstavách, jako byla ta v Paříži (1937) a v New Yorku (1939). Zejména pařížská výstava pro Portugalsko znamenala vystoupení z jisté izolace (i když francouzská pravice se o Salazarův model *Estado Novo* začala zajímat přinejmenším od roku 1930 a řada periodik dospěla k v té době novátorskému odlišování Portugalska od jeho většího souseda). V tomto případě musel dát režim idejím Antónia Ferra větší prostor. Jak ještě uvidíme, během 30. let doznala Ferrova radikálně modernistická a futuristická filosofie změn – tato radikálnost ustupuje tradicionalistickému vlivu Salazarovu a změnila se v umírněný a střízlivější modernismus. Tyto ústupky vyplynuly i ze zahraničních cest a kontaktů s Portugalci žijícími v cizině. Nejvíce jsou patrné na změnách estetického vkusu Ferra samotného. Pařížské výstavě např. předcházela soutěž v oboru architektury, jejíž vítěz se měl podílet na přípravě pavilonů výstavy. Vítěz, Keil do Amaral, je i dnes uznávaným portugalským architektem 20. století a jeho pařížská práce je výrazem synkretismu Portugalska starého (katolického, monarchického, tradičního) a Portugalska moderního (obrozeného a dynamického *Estado Novo*, tak jak jej po-

jímali jeho budovatelé).⁶¹ Tuto synkrezi můžeme v první polovině 30. let najít také u Ferra.

Střízlivý modernismus

Ferrův modernismus procházel změnami a modifikacemi, které lze považovat jak za výsledek osobního vývoje, tak za důsledek dění v Portugalsku a ve světě. Již ve své první knize rozhovorů se Salazarem si všimne jeho střízlivosti, uzavřenosti. Dokonce si všimá něčeho, co bude později považováno za symptom portugalského režimu; jde o Salazarovu oblíbenou Plantinovu báseň ze 17. století, které si všimla i většina zahraničních návštěv v Santa Comba Dão, Plantinův sonet *Le Bonheur de ce monde*. Aniž by opouštěl svá modernistická východiska, začínal si jistě uvědomovat, že Mussolini by se s Plantinovými verši identifikovat nemohl a nedokázal. Takto Ferro komentoval Salazarův oblíbený sonet: „*Skutečnost příbuzenství duše Salazarovy a Plantinovy nespočívá ve slovech sonetu, v jednotlivostech jejich aspirací, ale v tiché atmosféře, která z těchto veršů dýchá, v atmosféře tichého štěstí, v atmosféře beze slov, bez zbytečných slov, ve štěstí, jež se vejde do čtrnácti veršů (...) tento sonet nám poslouží ještě tím, že nám představí Salazarův rys mírného lidství, který mnozí chtějí mít za studený, krutý asketismus, kterému chybí okno do světa, (...) ale závěr je tento: Salazar, bezúhonný profesor, dokonalý státník, mravný člověk, kterého všichni znají, který byl lidmi, snad i Bohem, vyzývá tomu, aby vykoupil jeden národ, (...) nemyslí na sebe sama. Místo toho má (tak jako všichni vážní lidé) náročný ideál. Tento ideál mírnosti a klidu najdeme v Plantinově sonetu, v jeho jasných rýmech (...)*“⁶² Tradiční nacionalismus Salazarův, který jistě některým konzervativním intelektuálům a monarchistům (např. João Ameal) vyhovoval natolik, že vstupovali do struktur salazarismu (*União Nacional*), byl modernistickému nacionalismu Ferrovu vzdálen, ale na počátku 30. let se situace začala měnit. K této změně přispěly i Ferrovy reportážní cesty do USA (reportér *Diário de Notícias*). I když byl New Yorkem fascinován a okouzlen, rytmus tohoto města jej i děsil. Tady narazil na meze nadšení modernitou. K odklonu směrem k Salazarovu tradičnímu nacionalismu přispěly i jiné faktory, ale v USA na něj výrazně působil kontakt s portugalskými komunitami. Dospěl k přesvědčení, že „portugalskost“ (*portugalidade*) a modernita nejsou možné bez kultu dějin a bez jejich naprosté akceptace. Ferrův nacionalismus tak do sebe absorboval prvky historie,

⁶¹ Východiskem portugalského Nového státu byl do značné míry mýtus „*Stato nuovo*“, jak o něm píše historik Emiliano GENTILE, *Il mito dello Stato nuovo. Dal radicalismo nazionale al Fascismo*, Laterza 1999. V rámci této filosofie se dalo pomýšlet na cestu monarchickou (tu zastávali intelektuálové „nové pravice“, především ti z *Integralismo Lusitano*), ale záhy se prosadila republikánská idea, a to do té míry, že se na ustavení Salazarova režimu podíleli i monarchisté. To vše přestože Salazar sám měl vzdělání monarchistické tendence a republikánskou formu vlády jednoduše přijal jen jako záruku „*politického řádu*“.

⁶² A. FERRO, *Salazar, o homem e a sua obra*, s. 191–192.

dějinné tradice a postupně se proměňoval v nacionalismus retrospektivní. Kontakty s cizinou ve Ferrovi vyvolaly požadavek, aby byla jeho vlast ostatními národy uznávána, respektována a poznána. Portugalsko (všechny jeho generace) by mělo znát svou velkou minulost a mělo by v cizině svůj velký příspěvek k civilizaci představit. Ferro považoval za mimořádně důležité, aby se Portugalsko účastnilo mezinárodních výstav. To byl postoj, který zastával již v roce 1928, když se vyjadřoval k portugalské účasti na Iberoamerické výstavě v Seville.⁶³

Zahraniční exil

Na počátku kariéry byl Ferro přesvědčen, že nové umělecké proudy (modernismus a futurismus byly do Portugalska importovány) výrazně přispějí k budování zcela nové moderní portugalské společnosti. V době, kdy se zde etablovala diktatura (nejprve sidónistická z roku 1918 a později vojenská z roku 1926) Ferro věřil v diktaturu modernistickou. Jako intelektuál ovlivněný zahraničními uměleckými a estetickými proudy věřil, že i jako zahraniční reportér pomůže Portugalsku zbavit se letargie, únavy, dekadence a chaosu – všeho, co bylo kritizováno a spojováno jak s první republikou, tak s monarchií. Ferro tyto teze zastával i v době, kdy se etabloval salazarismus. Nicméně od prvních interview se Salazarem si začal uvědomovat, že jeho režim nebude ani totalitární, ani modernistický. Salazar už při prvním setkání dával naopak poměrně jasně najevo, že základním východiskem jeho politiky mu je portugalská tradice, národní mentalita a zvyky. Jak je patrné z jeho projevu z roku 1938, ani později tato základní východiska nezměnil.⁶⁴ Zatímco se Ferro inspiroval Mussolinim, Salazar si zachovával vůči italskému fašismu zdvořilý odstup a poukazoval na domácí národní tradice. Vysvětloval, že fašismus je originální model italský a na portugalský případ stěží aplikovatelný.⁶⁵ Salazar se tak ve svém uvažování blížil konzervativní maurasiánské pravici (jejíž intelektuálové jako Henri Massis či Jacques Bainville si toho pohotově všimli a Salazarova režimu se ve 30. letech často dovolávali) a jejím předchůdcům kontrarevoluční tradice (Maistre, Bonald, Le Play, Taine), a ne inspirátorům Mussoliniho smýšlení (Sorel, Proudhon). Jinými slovy, Ferro se na počátku 30. let ocital před otázkou faktické

⁶³ J. S. ZÚQUETE, *In search of a new society*, s. 39–58.

⁶⁴ Salazarův projev z 22. března 1938: „Hlavní pramen našeho učení, inspirační zdroj velkých linií naší politické konstrukce jsou naše dějiny, tradice, temperament, portugalská realita jako taková.“ Viz J. MEDINA, *Salazar e os fascistas*, s. 92.

⁶⁵ „Nezapomínejme, že Mussolini je Ital, potomek středověkých condottieri, a nezapomínejme, že má socialistické, ba dokonce komunistické vzdělání. Nicméně jeho případ je případ obdivuhodný, jedinečný, národní. On sám prohlásil: ‚Fašismus je typický italský produkt, stejně jako bolševismus je produkt ruský. Ani jeden, ani druhý nelze přenášet a nemůže existovat mimo svůj přirozený prostor.‘ Portugalský Nový stát naopak nemůže uniknout (a ani to nemá v úmyslu) jistým omezením řádu mravního, omezením, jež považuje za nezbytná pro základy svého obroditelského úsilí (...) tento stát není tak absolutistický a my jej nepovažujeme za všemocný.“ Viz A. FERRO, *Salazar, o homem e a sua obra*, s. 74–75.

neslučitelnosti (ideologické, politické, doktrinální i psychologické) národní revoluce v pojetí konzervativního Salazara a v pojetí národních syndikalistů (Modré košile Rolão Preta) a modernistů inspirovaných primárně italským modelem.

Estado Novo nebyl ani totalitární, ani modernistický režim – taková byla naopak ambice Antónia Ferra a národních syndikalistů kolem Rolão Preta, k nimž měl Ferro patrně nejbliž – a to byly pravděpodobně základní důvody nedůvěry, kterou Ferro v salazaristických kruzích vyvolával. Nicméně v listopadu 1944 (po dlouhých 11 letech) Salazar Ferrovi ustoupil a přistoupil k založení nové instituce s většími pravomocemi – SNI (*Secretariado Nacional de Informação*). Paradoxně se tak dělo v době, kdy fašismus v celé Evropě prodělával těžkou krizi. SNI se od SPN lišilo především v tom, že disponovalo donucovacími prostředky a jasnými pravomocemi. Na druhou stranu ani ono nebylo ministerstvem. V roce 1949 António Ferro z postu ředitele SNI odchází. Příčiny jeho odchodu jsou ale dosud nejasné. Jeho žena, Fernanda de Castro, která s ním dlouhodobě spolupracovala, sice podává vysvětlení,⁶⁶ ale její vlastní korespondence se Salazarem tato vysvětlení zpochybňují. Jiným faktorem je komplikovaný Ferrův charakter a jeho těžký zdravotní a psychický stav v posledních letech života. V roce 1950 se uvolnilo místo velvyslance v Bernu a od roku 1954 Ferro působil jako velvyslanec i v Římě. Ferro si stále jasněji uvědomoval, že vlast na něj zapomíná (viz posmrtně vydaná Ferrova kniha *Saudações de mim*). Je daleko i od své ženy, která musí pracovně pobývat v Lisabonu. Konec přichází zanedlouho – v listopadu 1956 je hospitalizován a ještě téhož měsíce umírá na pooperační komplikace. Je mu pouhých 61 let. Portugalský tisk mu věnuje minimum místa. Salazar se Ferrova pohřbu zúčastní, ale v pohřebním průvodu již přítomen není. Hlavní deníky podávají zprávy mnohem důležitější: anglofrancouzská intervence v Suez, protisovětské události v Maďarsku.

⁶⁶ Příčiny odchodu Antonia Ferra z SNI nebyly nikdy zcela objasněny. Fernanda de Castro ve svých pamětech (Fernanda de CASTRO, *Ao fim da memória*, Lisboa 1986) tvrdí, že sám Ferro požádal Salazara o uvolnění a odchod na pařížskou ambasádu. Podle všeho to ale nebude pravda. Existuje totiž důvěrný dopis z dubna 1947, v němž sama Fernanda de Castro Salazara žádá o Ferrovo uvolnění z vedení v SNI. Tyto skutečnosti nebyly stále uspokojivě vysvětleny a ukazují na určité zmatení mezi veřejným a soukromým životem Antónia Ferra.

Summary:

António Ferro – between Mussolini and Salazar

The paper deals with the political and artistic career of Portuguese intellectual and journalist António Ferro. He belonged to those members of the European intellectual elite who envisioned a “new order” and its construction both in Portugal and Europe. Inspired by new artistic movements and the political experience of Sidónio Pais, Gabrielle D’Annunzio, and Benito Mussolini, Ferro had to revise his ideas under Salazar’s *Estado Novo* (New State), regime inspired by national and European counter-revolutionary ideas and papal encyclicals. In that way, Ferro found himself between two strong political, ideological and cultural trends. The paper examines Ferro’s initial political ideas and his subsequent career as a leader of Salazar’s propaganda machine – SPN.